

Improving the capacities of development and convergence in the new regional order of Central Asia-Iran

Hamid Reza Sheybani¹ , Rasoul Afzali² ✉, Marjan Badiee Azandahie³,
Qiuomars Yazdanpanahe Dero⁴

1. Department of Political Geography, Faculty of Geography, University of Tehran, Campus Alborz, Tehran, Iran.

Email: ha.sheybani@ut.ac.ir

2. (Corresponding Author) Department of Political Geography, Faculty of Geography, University of Tehran, Tehran, Iran.

Email: rafzali@ut.ac.ir

3. Department of Political Geography, Faculty of Geography, University of Tehran, Tehran, Iran.

Email: mbadiee@ut.ac.ir

4. Department of Political Geography, Faculty of Geography, University of Tehran, Tehran, Iran.

Email: kyazdanpanah@ut.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article History:

Received:

16 May 2026

Received in revised form:

26 July 2026

Accepted:

30 August 2026

Available online:

6 October 2026

Keywords:

Central Asia-Iran,
Development
and Convergence,
Flow space,
Geographical values,
New regional order.

ABSTRACT

Considering the symmetry of development and convergence in the structure of contemporary globalization, the countries of Central Asia-Iran consider modern regionalism as a key component in the grand strategy of their national authority. Considering the importance of this issue and the characteristics of the definition of these countries in a certain geographical region, the question and hypothesis of this article were designed and presented with the aim of knowing the diverse capacities and the mechanism of promoting development and convergence in this region. Using the quasi-paradigmatic approach of the mechanism network, the relationship between the representative components of development and convergence at the global level and its regional level in Central Asia-Iran was analyzed, and the necessary solutions were presented. In the global-regional network model of the global components of symmetry of development and convergence, social capital in the network society, global capitalism in the network economy and the balance of intelligent forces in the network power policy, respectively, with representative components in the regional network of these countries; civilizational identity in the structure of geo-culture, competitive advantage in the structure of geo-economy, and the stability of national-regional authority in the structure of geopolitics have mutual effects. The result is that the common geographical capacities or values of the region can be processed in the natural-organic process of the new regional order of Central Asia-Iran in combination with the opportunities of contemporary globalization to geopolitical realities. This is possible with the aligned and constructive role of these countries in creating a powerful region based on regional and global geopolitical realities. So, the relational distribution of power has brought an important position in the geopolitical context of a network for these countries.

Cite this article: Sheybani, H. R., Afzali, R., Badiee Azandahie, M., & Yazdanpanahe Dero, Q. (2026). Improving the capacities of development and convergence in the new regional order of Central Asia-Iran. *Human Geography Research Quarterly*, 58 (3), 167-189.
<http://doi.org/10.22059/jhgr.2024.377913.1008705>

Extended Abstract

Introduction

In contemporary globalization, development and convergence have become the common goal or driving force of developing countries and in line with the national grand strategy. Contemporary regionalism is greatly affected by the networking of communications with the power of space, currents and the activism of new actors, one of the results of which is the direct effect of convergence and development on each other or its symmetry at the level of the global structure. Despite the challenges experienced in regionalism, Central Asia Countries -Iran still welcome regionalization or regional initiatives of which these countries are a part, as a key component in the grand strategy of their national authority. Central Asia is one of the five geopolitical circles surrounding Iran, which includes an important part of Iran's cultural territory with its geographical continuity and cultural-civilizational affinities. Despite having diverse basic values and a high capability of cooperation and interaction, Iran and Central Asia have not had the necessary ability to promote development-oriented convergence capacities with their initiatives to create a region or effective joint activism in implementing new regional plans in contemporary globalization. At the same time, the trend of modern regionalism in Central Asia shows that, despite the previous unsuccessful efforts of the countries in this region, they are gradually overcoming the internal obstacles of regionalism by joining larger regional organizations. The geographical space of Iran-Central Asia has various geographical features and values necessary for the expansion of regional interactions. So, in combination with the opportunities for symmetry of development and convergence in contemporary globalization, they are processed into geopolitical realities in the natural-organic process of the new regional order.

The issue's importance is that the rapid and complex developments of contemporary globalization have strongly related important categories such as development, convergence and regionalism. Therefore,

considering the low level of interactions between the countries of Iran and Central Asia, despite the existence of various platforms, it is necessary to choose a perspective and a method that is suitable for the global-regionalization process, the mechanism of improving the capacities of convergence and development between the countries of Iran and Central Asia, analysis and the necessary solutions. In strengthening the active participation and the centrality of these countries, the goal is to overlap the new regional order with the territory of cultural Iran. Considering the importance of this issue in the new regional order and the common characteristics that define these countries in a specific geographical region, this question is raised to know the diverse capacities and the mechanism of promoting development and convergence in this region, which the development and convergence capacities of Central Asian Countries -Iran in the mechanism of the new regional order, how will it be possible to update and upgrade?

In response to this hypothesis, it is presented that Iran and Central Asia can update and upgrade the basic and internal capacities of development and convergence by taking advantage of global opportunities in the new regional order so that in a natural-organic process, they form the absorbent core and the center of its convergence. Thus, with a quasi-paradigmatic network approach, we analyze the capacities of development and convergence in the new regional order in the three structures of the geopolitical network (in its special sense), the geo-economic network and the geo-culture network of the Central Asia-Iran region.

Methodology

This research is descriptive-analytical in terms of methodology. The method of collecting data and information for this research is document-library and by reading books, articles, dissertations, and internet resources.

Results and discussion

Knowing the different aspects of the new regional order is strongly influenced by contemporary globalization. Thus,

regionalism is globalization on the scale of regions. Therefore, by taking advantage of the network approach, the neglected aspects of the development and convergence mechanism of Central Asia-Iran at the global level with the components of social capital, the global value chain and the balance of intelligent forces, and at the regional level in the three main geopolitical structures on which the regional order is formed. The components of civilizational identity in the structure of geo-culture, competitive advantage in the structure of geo-economy, and joint strategic depth and continuity were discussed even though in the new regional order and at the level of its structural analysis on a global scale, geographical criteria have become less important. Suppose the geographical space of the region has diverse common values of synergy in regional convergence and development. In that case, they are combined with the opportunities of globalization with alignment and consensus in aligned policies, playing an essential and irreplaceable role in the geographical-organic structure and evolution from a regional grouping to a regional organization.

Conclusion

Iran and Central Asia have diverse geographical values in the geopolitical structure of the regional order, which, if combined with the global opportunities of symmetrical development and convergence to the capacities and positive geopolitical factors, will form an absorbent core in the regional geopolitical structure. Provided that these countries' national and regional policies look at the component of common cultural capital in improving the level of social interactions, mutual competitive advantage in creating supply chain links and regional value, and mutual strategic depth in the stability of national-regional authority. Therefore, by increasing the density and valuable diversity of internal interactions and connecting with the space of currents at the level of interregional and global interactions, we can expect the creation of a network cluster of Central Asia-Iran with an effective placement in the

geopolitical context of a global network in the natural-organic process of regionalism.

Funding

There is no funding support.

Authors' Contribution

Authors contributed equally to the conceptualization and writing of the article. All of the authors approved the content of the manuscript and agreed on all aspects of the work declaration of competing interest none.

Conflict of Interest

Authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments

We are grateful to all the scientific consultants of this paper.

ارتقای ظرفیت‌های توسعه و همگرایی در نظم نوین منطقه‌ای آسیای مرکزی-ایران

حمیدرضا شیبانی^۱، رسول افضلی^۲، مرجان بدیعی ازندهی^۳، کیومرث یزدان‌پناه درو^۴۱- گروه جغرافیای سیاسی، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران، پردیس البرز، تهران. رایانامه: ha.sheybani@ut.ac.ir۲- نویسنده مسئول، گروه جغرافیای سیاسی، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران، تهران. رایانامه: rafzali@ut.ac.ir۳- گروه جغرافیای سیاسی، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران، تهران. رایانامه: mbadiee@ut.ac.ir۴- گروه جغرافیای سیاسی، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران، تهران. رایانامه: kyazdanpanah@ut.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	کشورهای آسیای مرکزی-ایران با توجه به تقارن توسعه و همگرایی در ساختار جهانی‌شدن معاصر، منطقه‌گرایی نوین را مؤلفه‌ای کلیدی در استراتژی کلان اقتدار ملی خود می‌دانند. نظر به اهمیت این موضوع ویژگی‌های تعریف این کشورها در یک منطقه جغرافیایی مشخص، پرسش و فرضیه این مقاله با هدف شناخت ظرفیت‌های متنوع و سازوکار ارتقای توسعه و همگرایی در این منطقه طرح و ارائه شد. با بهره‌گیری از رویکرد شبه پارادایمی شبکه در توصیف جهانی-منطقه‌ای شدن معاصر، به شکلی متناظر سازوکار ارتباط مؤلفه‌های معرف توسعه و همگرایی در سطح جهانی با سطح منطقه‌ای آن در آسیای مرکزی-ایران تحلیل و راهکارهای لازم در تقویت مشارکت کنشگرانه این کشورها در نظم نوین منطقه‌ای ارائه شد. در الگوی شبکه‌ای جهانی-منطقه‌ای شدن مؤلفه‌های جهانی تقارن توسعه و همگرایی؛ سرمایه اجتماعی در جامعه شبکه‌ای، سرمایه‌داری جهانی در اقتصاد شبکه‌ای و موازنه قوای هوشمند در سیاست قدرت شبکه‌ای به ترتیب با مؤلفه‌های معرف در شبکه منطقه‌ای این کشورها؛ هویت تمدنی در سازه ژئوکالچر، مزیت رقابتی در سازه ژئواکونومی و ثبات اقتدار ملی-منطقه‌ای در سازه ژئوپلیتیک تأثیر متقابل دارند. درعین‌حال با ترابرد و پیوند کارکردی با هم می‌توانند خوشه شبکه‌ای و هسته جاذب آسیای مرکزی-ایران را بر مبنای تلفیق ویژگی‌های ممتاز در مقایسه با ادغام‌های منطقه‌ای دیگر ایجاد کنند. نتیجه آنکه ظرفیت‌ها یا ارزش‌های جغرافیایی مشترک منطقه می‌توانند در تلفیق با فرصت‌های جهانی‌شدن معاصر به واقعیت‌های ژئوپلیتیک در فرآیند طبیعی-ارگانیک نظم نوین منطقه‌ای آسیای مرکزی-ایران فرآوری شوند. این امر با نقش همسو سازنده این کشورها در ایجاد منطقه‌ای قدرتمند مبتنی بر واقعیت‌های ژئوپلیتیک منطقه‌ای و جهانی امکان‌پذیر است؛ به‌نجوی که در توزیع رابطه‌ای قدرت، جانمایی با اهمیتی در بافتار ژئوپلیتیک شبکه‌ای برای این کشورها به ارمغان آورد.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۲/۲۶ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۵/۰۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۶/۰۸ تاریخ چاپ: ۱۴۰۵/۰۷/۱۴	
واژگان کلیدی: آسیای مرکزی-ایران، ارزش‌های جغرافیایی، توسعه و همگرایی، فضای جریان‌ها، نظم نوین منطقه‌ای.	

استناد: شیبانی، حمیدرضا؛ افضلی، رسول؛ بدیعی ازندهی، مرجان و یزدان‌پناه درو، کیومرث. (۱۴۰۵). ارتقای ظرفیت‌های توسعه و همگرایی در نظم نوین منطقه‌ای آسیای مرکزی-ایران. فصلنامه پژوهش‌های جغرافیای انسانی، ۵۸ (۲)، ۱۸۹-۱۶۷.

<http://doi.org/10.22059/jhgr.2024.377913.1008705>

مقدمه

کشورها در جهانی‌شدن معاصر که با شتاب جریان‌ها، گسترش و تنوع ارتباطات همگرا تحول می‌یابد، ناظر بر تقارن توسعه و همگرایی در اقتصاد سیاسی بین‌الملل اهداف و منافع ملی خود را تدوین و پیگیری می‌کنند. دو فرآیند مهم توسعه و همگرایی در جهانی‌شدن معاصر بیش از گذشته به هم وابسته شده‌اند. همگرایی با روند اجتماعی شدن هر چه بیشتر جهان تحت تأثیر تکنولوژی ارتباطات، و توسعه با روند رو به رشد وابستگی متقابل پیچیده با محوریت اقتصاد، منطقه‌گرایی معاصر را مبتنی بر خود گسترش و تعمیق می‌بخشد. با وجود چالش‌های گوناگون جهانی‌شدن پیش‌روی کشورهای در حال توسعه از جمله در ناهمخوانی ساختار سیاسی و ظرفیت‌های پایین رقابت در بازار جهانی، ویژگی‌های نظام بین‌الملل معاصر از قبیل جایگزینی رقابت‌های جهانی با ماهیت غیر ایدئولوژیک، ظهور بازیگران غیردولتی در صحنه بین‌الملل و توسعه وابستگی‌های متقابل با محوریت تجارت و اقتصاد جهانی، کشورها را قادر به مشارکت در شکل دادن به ترتیبات منطقه‌ای ساخته است؛ به نحوی که در همسوسازی سیاست‌گذاری‌های کلان ملی خود با فرآیندهای حاکم بر ساختار نظام بین‌الملل به‌ویژه در عرصه اقتصاد سیاسی بین‌الملل، توجه خود را معطوف به منطقه‌گرایی در جهانی‌شدن معاصر ساخته‌اند. منطقه‌گرایی معاصر بسیار متأثر از شبکه‌ای شدن ارتباطات در ساختار جهانی است. سیستم بین‌الملل، تبدیل به شبکه‌ای شده است که خود انباشته‌ای از شبکه‌های متداخل و تودرتو را در درون خود دارد (قاسمی، ۱۳۹۸: ۴۰). در ساختار ژئوپلیتیکی نظام جهانی و روند تحولات معطوف به اهمیت منطقه‌گرایی در ارتقای اقتدار ملی کشورها، «نظم نوین منطقه‌ای» بر مبنای هدف مشترک توسعه و معیارهای جهانی اقتصادی آن به‌ویژه از سوی کشورهای در حال توسعه و قدرت‌های نوظهور جهانی تقویت می‌شود؛ زیرا که توسعه در پیوند با اقتصاد جهانی مفهوم یافته و نیازمند جهت‌گیری مناسب سیاست خارجی در ساختار ژئوپلیتیک منطقه‌ای و جهانی است. آسیای مرکزی یکی از پنج حلقه ژئوپلیتیکی پیرامون ایران است که با پیوستگی جغرافیایی و قرابت‌های فرهنگی-تمدنی بخش مهمی از قلمرو ایران فرهنگی را شامل می‌شود. متغیرهای وابستگی متقابل ژئوپلیتیکی ایران و آسیای مرکزی به دلیل پیوستگی و موقعیت جغرافیایی قرار داشتن در یک سیستم فرعی ژئوپلیتیک و صحنه معادلات رقابت قدرت جهانی، تقویت روابط دو چندانیه در این منطقه‌ای را ضروری می‌سازد. ارزش‌های پایه همگرایی در پیوستگی‌های جغرافیایی فرهنگی-تمدنی، دسترسی مواصلاتی و اقتصادهای مکمل بر پایه منابع جغرافیایی با مزیت‌های نسبی، چندبعدی بودن و عمدتاً اقتصادمحور بودن منطقه‌گرایی معاصر، ظرفیت‌ها و فرصت‌های مهمی در توسعه و همگرایی پیش‌روی ایران-آسیای مرکزی قرار می‌دهد. ایران و آسیای مرکزی با وجود ارزش‌های پایه متنوع و با قابلیت بالای همکاری و تعامل، توانمندی لازم در ارتقای ظرفیت‌های همگرایی توسعه محور با ابتکارات خود برای ایجاد منطقه یا کنشگری مشترک مؤثر در اجرای طرح‌های منطقه‌ای نوین در جهانی‌شدن معاصر نداشته‌اند. در عین حال روند منطقه‌گرایی نوین در آسیای مرکزی نشان می‌دهد که به‌رغم تلاش‌های ناموفق پیشین کشورهای واقع در این منطقه با ورود به تشکیلات منطقه‌ای بزرگ‌تر، به‌تدریج بر موانع درونی منطقه‌گرایی غلبه می‌کنند. این کشورها برای نوسازی اقتصادی خود به‌شدت نیازمند سرمایه‌گذاری‌های کلان خارجی برای توسعه هستند؛ فرصتی که قدرت‌های پیشرو با برد قدرت فرا منطقه‌ای، فرآیند منطقه‌گرایی در این گستره مرکزی از اوراسیا را در راستای منافع خود شکل دهند.

ضرورت این پژوهش در این است که تحولات پرشتاب و پیچیده جهانی‌شدن معاصر مقولات مهمی چون توسعه، همگرایی و منطقه‌گرایی را به‌شدت به هم مرتبط ساخته است، لذا با توجه به سطح پایین تعاملات میان کشورهای ایران و آسیای مرکزی به‌رغم وجود بسترهای متنوع، ضروری است که با انتخاب دیدگاه و روشی متناسب با روند جهانی-منطقه‌ای شدن، سازوکار ارتقای ظرفیت‌های توسعه و همگرایی میان کشورهای ایران و آسیای مرکزی را تحلیل و

راهکارهای لازم در تقویت مشارکت کنشگرانه و محوریت این کشورها در نظم نوین منطقه‌ای، به عبارت دیگر هم‌پوشانی آن با قلمرو ایران فرهنگی در این پهنه جغرافیایی ارائه کرد. اهمیت ژئوپلیتیک آسیای مرکزی برای ایران حتی به رغم اختلاف در مذهب و زبان با چهار کشور آن، در این است که همگرایی با کشورهای آسیای مرکزی بر اساس وابستگی‌های متقابل و تجانس‌های تاریخی-تمدنی در مقایسه با کشورهای دیگر در قلمرو ایران فرهنگی در صورت مهار چالش‌های بیرونی و سیاست خارجی توسعه‌گرای کارآمد ایران از اقبال بیشتری برخوردار است. در این میان تحلیل شبکه‌ای راهی برای ساده‌سازی پیچیدگی‌های روابط اجتماعی به منظور آشکار کردن الگوها و روندهاست. در این چارچوب، اصل بر این است که پدیده‌ها و تعاملات بین‌المللی ابتدا در داخل شبکه‌هایی بر ساخته از ارتباطات و تعاملات میان واحدها شکل می‌گیرد و این صورت‌بندی‌ها، رفتارهای واحدها را محدود و معین می‌کنند (سلیمی و سجادی، ۱۳۹۵: ۱۵۱). از این رو با رهیافت شبه پارادایمی شبکه‌ای به تحلیل ظرفیت‌های توسعه و همگرایی در نظم نوین منطقه‌ای در سه سازه شبکه ژئوپلیتیک (به مفهوم خاص آن)، شبکه ژئواکونومیک و شبکه ژئوکالچر منطقه آسیای مرکزی-ایران می‌پردازیم.

پرسش اصلی این مقاله بر این پیش‌فرض است که ایران و آسیای مرکزی از ظرفیت‌های ممتازی در توسعه و همگرایی مبتنی بر ارزش‌های جغرافیایی در فرآیند تکامل منطقه‌ای برخوردارند. بنابراین پرسش پژوهش به این شکل مطرح می‌شود که: ظرفیت‌های توسعه و همگرایی کشورهای آسیای مرکزی-ایران در سازوکار نظم نوین منطقه‌ای چگونه امکان به‌روزرسانی و ارتقاء خواهند یافت؟ در پاسخ این فرضیه ارائه می‌شود که ایران و آسیای مرکزی می‌توانند ظرفیت‌های پایه و درونی توسعه و همگرایی را با بهره بردن از فرصت‌های جهانی منطقه‌گرایی معاصر، به‌روزرسانی و ارتقاء بخشند؛ به نحوی که در فرآیندی طبیعی-ارگانیکی هسته جاذب شبکه منطقه‌ای را شکل دهند.

در پیشینه مطالعاتی در قالب موضوعات سیاست خارجی، منطقه‌گرایی، ژئوپلیتیک و ابعاد آن به مؤلفه‌های مؤثر در همگرایی ایران و آسیای مرکزی پرداخته شده است. در ارتباط با رویکرد شبه پارادایمی شبکه‌ای، مورداستفاده در این پژوهش، عمده مطالعات پیشین نظری بوده و به‌طور خاص از این منظر به محدوده مورد مطالعه این پژوهش پرداخته نشده است. در میان مجموعه آثاری از فرهاد قاسمی مرتبط با رویکرد شبکه‌ای در ژئوپلیتیک، در مقاله‌ای تحت عنوان گامی به سوی نظریه نوین ژئوپلیتیک شبکه‌ای و بازتولید قدرت در سیاست بین‌الملل، با ترکیب مکان جغرافیایی و ارتباطات از منظر شبکه‌ای شدن ژئوپلیتیک، بن‌مایه‌های قدرت را در دسترسی به کانال‌های ارتباطاتی از طریق رژیم‌ها و فضاهای جغرافیایی و نفوذ بر گستره‌ها یا فضاهای استراتژیک می‌داند. فاطمی‌نژاد و هاشمی در مقاله‌ای تحت عنوان منطقه‌گرایی ایران و آسیای مرکزی در پرتو جهانی‌شدن: طرحی برای جامعه بین‌الملل منطقه‌ای به تبیین همگرایی بر اساس تلفیق هم‌افزای زمینه‌های تاریخی-تمدنی با روابط کارکردی جهانی‌شدن در نیل به ایجاد جامعه بین‌المللی در کشورهای آسیای مرکزی-ایران پرداخته‌اند. مجیدی و دهقانپایان فراشاه در مقاله‌ای با عنوان مؤلفه‌ها و موانع رویکرد ژئوکالچر ایران در قبال ابتکار کمربند و راه چین در آسیای مرکزی، رویکرد مبتنی بر ایران فرهنگی را مزیت نسبی ایران در همگرایی و منطقه‌گرایی نوین آسیای مرکزی می‌دانند. سرمست در رساله خود تحت عنوان ارائه الگوی منطقه‌گرایی ایران و آسیای مرکزی، با شناخت مهم‌ترین متغیرهای ظرفیت و چالش‌های درونی و بیرونی در قالب تکنیک (SWOT)، منطقه‌گرایی میان این کشورها را مبتنی بر واقعیت‌های ژئوپلیتیک همگرایی دانسته و راهبردهای الگوی منطقه‌گرایی میان این کشورها را ارائه می‌کند.

مبانی نظری

پس از جنگ سرد و در پی تحولات جهانی شدن به‌ویژه در چند دهه اخیر، کشورهای مختلف برای قرار گرفتن در مسیر پیشرفت و اقتدار ملی بیشتر در نظم نوین جهانی، به منطقه‌گرایی روی آوردند. الزامی و گریزناپذیر بودن برقراری پیوند و تعامل میان افراد، گروه‌ها و مکان‌های جغرافیایی در قالب یک چرخه مشارکت و همکاری متقابل (واثق و همکاران، ۱۳۹۵: ۲۹)، جهانی شدن در ابعاد مختلف نظام جهانی را تحت تأثیر قرار داده و طرح نظریه‌های جدید در سیستم بین‌المللی پاسخی برای ورود به مباحث جدیدتر با موضوعات مرتبط به آن از جمله نظم نوین منطقه‌ای است. در رویکردهای شبکه‌ای و ژئواکونومیک نظم در سیستم بین‌الملل حالت جغرافیایی صرف نداشته و ارتباطات و اشتراک‌ها در آن نقش اصلی را ایفاء می‌کنند. مناطق مختلف با داشتن ویژگی‌های مشترک در قالب جدیدی در نظر گرفته می‌شوند (آقایی و طاهری، ۱۳۹۶: ۲۹۶).

در تحلیل شبکه‌ای، ساختار به‌عنوان ویژگی‌های نوظهور الگوهای پایدار روابط میان کارگزاران که آن‌ها را مشخص، مقید و توانا می‌سازد، تعریف می‌شود (Hufner-burton et al, 2009: 9). در رویکرد شبکه‌ای تأکید بر جریان‌های ارتباطی است که میان مکان‌های مختلف (به‌ویژه شهرها) شکل گرفته است، این به معنای حذف کامل وضعیت موزاییکی (و سیستمی) جهان نیست، اما تا حدی مفاهیم دوره موزاییکی رنگ‌باخته است. در وضعیت شبکه‌ای تأکید بر روابط بین انسان‌ها و نهادها و سازمان‌هایی است که در گره‌گاه‌های ویژه جهانی یعنی «شهرهای جهانی» مستقر هستند (ویسی، ۱۳۹۸: ۱۴۳). فضای جریان‌ها با تکیه بر شبکه‌هایی از مدارات الکترونیکی به‌عنوان پایه جامعه اطلاعاتی، مکان‌های متفاوت را به هم پیوند داده است. نمود این پیوندها به‌صورت گره‌هایی در شبکه قابل‌تصور است که معمولاً در شهرهای جهانی تجلی و بروز می‌یابند. حضور در فضای جریان از طریق شهرهای جهانی می‌تواند مبنایی برای کسب قدرت و نفوذ ژئوپلیتیک باشد. درک ماهیت، ابعاد و کارکرد فضای جریان‌ها، نشان می‌دهد که مسیر آینده جهان به کدام سو خواهد رفت و کدام ملت‌ها با چه مختصات و توانمندی‌هایی از نظر سلسله‌مراتب ثروت، قدرت و رفاه وضعیت مطلوبی خواهند داشت (صادقی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۲۹). الگوی شبکه‌ای برداشتی از جهانی شدن با تمرکز بیشتر بر پیوستگی جریان‌های ارتباطی چندلایه و فراگیر در مقیاس‌های فضایی با یکپارچگی افقی است. در این رویکرد با غیر سرزمینی و فراملی شدن جریان‌ها، موضوعات با مکان‌ها پیوند یافته و تشکل آن‌ها در شبکه‌های فرعی با استقلال بیشتر از دولت‌ها، گسترش و تنوع تعاملات با وابستگی‌های متقابل پیچیده را فراهم آورده است. الگوی توزیع ارتباطات در درون سیستم، توانایی دسترسی به ارتباطات و مرکزیت در جریان‌های ارتباطی، بر پایه میانگی در انتقال، ایجاد نزدیکی در دسترسی به نقاط تولید تا مصرف ارتباطات و حجم ارتباطات، ساختار شبکه را شکل می‌دهند (قاسمی، ۹۸: ۵۲).

با بستر دیجیتالی ارتباطات و تبادل اطلاعات، «فضای جریان‌ها» موضوعات مختلف روابط بین‌الملل را در گستره‌های ملی، منطقه‌ای و جهانی پیوند داده است. در ژئوپلیتیک شبکه‌ای و منطقه‌گرایی نوین، فضای جریان‌ها از بستری دیجیتال و جهانی، اما با داده‌های تبادل اطلاعات مانند مالی، علمی و فرهنگی از هم تفکیک می‌شوند. پیوستگی ابر الگوی دنیای معاصر است، به‌مانند دموکراسی و سرمایه‌داری فراگیر و طولانی‌مدت است (Khana, 2016:15). ابر روندهایی چون شهرنشینی و تکنولوژی، نمونه‌هایی از تحولات گسترده در این ابر الگو هستند که با زیرساخت فیزیکی و دیجیتال نیروی فضای جریان‌ها، شبکه‌ای جهانی از اتصالات و تعاملات اقتصادی، اجتماعی و سیاسی ایجاد کرده است.

تعاریف کاربردی وجود «پیوندهای جغرافیایی» یا «منافع مشترک» را لازمه شکل‌گیری منطقه می‌دانند، اما منطقه‌گرایی نو، بر ارزش‌ها، منافع مشترک و رضایت فراینده اعضا تأکید دارد که تأمین‌کننده اصلی امنیت با افزایش منفعت جمعی بر اثر همساز شدن الگوهای رفتاری و ساختاری هستند (احمدی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۱۱۶). منطقه‌گرایی

در شکل نوین خود با شبکه‌ای شدن جهان معاصر و تقارن توسعه و همگرایی در آن، از جمله با تغییر در فرآیندهای اقتصادی، سیاسی، ورود کنشگران جدید در عرصه روابط و معادلات جهانی گسترش یافته است. فرایند منطقه‌سازی با اهداف گوناگون نشان‌دهنده نوعی سازمان‌دهی سیاسی فضای منطقه‌ای است (بدیعی و همکاران: ۱۴۰۱: ۱۶). مفهوم نظم در نظام جهانی معاصر دلالت بر استقلال عمل بیشتر کشورها در انتخاب خط‌مشی و راهبردها برای پیگیری و راهکارهای تحقق اهداف ملی دارد. نظم منطقه‌ای را می‌توان سازمان‌دهی الگوهای رفتاری میان واحدها و کنشگران موجود در یک منطقه تعریف کرد که در نتیجه آن هدف‌های سامانه منطقه‌ای محقق شود (آقایی و طاهری، ۱۳۹۶: ۲۵۵). شبکه‌ها روشی از ترسیم به هم پیوندی موضوعات می‌باشند که در روابط بین‌الملل، مناطق از جمله این موضوعات خواهند بود. از این بُعد مناطق تنها یکی از حلقه‌هایی می‌باشند که بر اساس ارتباطات به هم پیوند خورده‌اند و شبکه را شکل خواهند داد. در جهان واقعیت، شبکه‌ها نه به‌صورت کاملاً تصادفی بوده و نه کاملاً سامان یافته و منظم، در نتیجه شبکه‌هایی وجود دارند که در حد واسطه آن‌ها قرار گرفته‌اند (قاسمی، ۱۳۹۱: ۱۸۶). شبکه‌های فاقد معیار در مدل کلی جهان کوچک از این ویژگی برخوردارند. به عبارتی در شبکه‌های فاقد معیار منطقه‌ای دو تمایل، یعنی تمایل به سمت انارشی و تمایل به سامان‌یافتگی در مقابل یکدیگر وجود داشته و در حال مبارزه هستند. نگرش شبکه‌ای با ایجاد تحول خاص خود در روابط بین‌الملل، تعریف مناطق و به عبارتی شبکه‌های کوچک فاقد معیار را از حالت گذشته که توسط یک یا دو قدرت بزرگ تعریف می‌شد، خارج نموده و بنابراین واحدها می‌توانند به تعریف شبکه‌های استراتژیک خود اقدام نمایند (قاسمی، ۱۳۹۱: ۱۸۸). یکی از ویژگی‌های شبکه‌های فاقد معیار، ارتباطات ترجیحی است، بدین معنی که گره‌های جدید خواهان ارتباط با گره‌هایی هستند که هم‌اکنون به‌شدت به هم مرتبط می‌باشند (قاسمی، ۱۳۹۱: ۱۸۷). از همین روی به گسترده شدن بیشتر شبکه کمک می‌کند. نظم در شبکه‌های منطقه‌ای به‌رغم غیرخطی بودن بر اساس قدرت ارتباطی و موازنه قوای هوشمند تعریف می‌شود. قاسمی با طرح نظریه موازنه قوای هوشمند در شبکه‌های فاقد معیار منطقه‌ای، مهم‌ترین الگوهای موازنه قوی هوشمند را مفهوم‌سازی می‌کند. در موازنه نهادی وجود نهادهای مشترک، در موازنه ارتباطی افزایش سطح وابستگی متقابل و در موازنه پیوندی با گسترش شبکه خویشاوندی با شباهت‌های قومی و قرابت‌های جغرافیایی و.... مدنظر قرار می‌گیرد (رجوع به قاسمی، ۱۳۹۱: ۲۰۸-۲۰۵). نیروی نظامی به‌عنوان ابزار قدرت سخت در ترکیب هم‌افزا با ابزارهای دیگر قدرت نرم اقتصادی و فرهنگی، همچنان جایگاه خاص خود را در ثبات نظم به‌ویژه در شبکه‌های فاقد معیار دارد. از این‌رو از دیدگاه شبکه‌ای و چهارچوب قاعده‌مند آن با توجه به تأثیرپذیری ژئوپلیتیک و منطقه‌گرایی نوین از جهانی‌شدن معاصر؛ ورود کنشگران جدید، و هرچه بیشتر اقتصادی شدن نظام جهانی و جهانی‌شدن اقتصاد بازار آزاد، قدرت‌های نوظهور فرا منطقه‌ای، و مفروضات مشترک به‌ویژه در چندبعدی بودن این موضوعات که مقوله امنیت و قدرت سخت را در کنار خود دارد، می‌توان به تحلیل مقولات مهمی از پویایی‌های نظام نوین جهانی چون نظم نوین منطقه‌ای و محوریت توسعه و همگرایی در آن پرداخت.

روش پژوهش

این پژوهش از نظر روش‌شناسی توصیفی-تحلیلی است. با توجه به بسط مؤلفه توسعه و همگرایی در نظم نوین منطقه‌ای و با ارائه راهکارهای پیشنهادی سعی بر آن بوده که از نظر ماهیت توسعه‌ای-کاربردی باشد؛ به‌طوری‌که با بهره‌مندی از رویکرد مطالعاتی اصلی (الگوواره ژئوپلیتیک شبکه‌ای در نظم نوین منطقه‌ای) و نسبت آن موضوعات دیگر سازنده این پژوهش (ژئوکالچر، ژئواکونومی و ژئوپلیتیک)، به چگونگی وضعیت، سازوکار و امکان تحقق هدف اصلی

پرداخته شود. منابع این پژوهش اسنادی-کتابخانه‌ای و با مطالعه کتب، مقالات، رساله‌ها و منابع اینترنتی است. در این مقاله با استفاده از «استعاره نظم شبکه‌ای در ژئوپلیتیک به روند جهانی-منطقه‌ای شدن معاصر و پویای متقابل توسعه و همگرایی در شبکه متداخل آسیای مرکزی-ایران پرداخته می‌شود.

یکی از مفروضات شبه پارادایم ژئوپلیتیک شبکه‌ای که در تحلیل سازوکار ارتقای توسعه و همگرایی در نظم نوین منطقه آسیای مرکزی-ایران به کار می‌آید، شبکه‌های متداخل (سازه‌های شبکه) است. شبکه‌ها سازه‌های فیزیکی هستند که اجزای آن‌ها از طریق ارتباطات و الگوهای ارتباطی شکل گرفته و مرزبندی‌هایشان بر اساس چنین ارتباطاتی حاصل می‌گردد. از منظر شبکه‌ای فضا مفهومی سیال بوده و به همین جهت دینامیک خاصی به سیستم‌ها و شبکه‌ها خواهد بخشید. تنوع ارتباطی واحدها و گره‌ها، و هم‌زمانی ارتباطات و تداخل مرزبندی آن‌ها، سبب شکل‌گیری شبکه‌های مختلف اما متداخل می‌شود (قاسمی و لطفیان اکبرآبادی، ۱۳۹۲: ۹۷). از این منظر شبکه‌های منطقه‌ای و جهانی از ترکیب سه شبکه متمایز با چرخه قدرت خود؛ ژئوپلیتیک (قدرت نظامی)، ژئواکونومیک (قدرت اقتصادی) و ژئوکالچرال (قدرت هویتی، فرهنگی و شناختی) با اصول و مبانی متفاوت به وجود می‌آیند. هر کدام از این شبکه‌ها نیز دارای مرزبندی خاص خود است، اما به دلیل پیوند ارتباطی با یکدیگر تداخل خواهند داشت (قاسمی و لطفیان اکبرآبادی، ۱۳۹۲: ۹۹-۹۸).

هر منطقه دارای هویت خاصی است که متمایز با دیگری است. جغرافیا عنصر اساسی در تعریف اکثر دیدگاه‌ها است. اما در حال حاضر روندهای تحول در جهانی‌شدن معاصر و «ارتباطات محوری» در سیستم بین‌الملل، شکل‌گیری سازه‌های منطقه‌ای را متأثر از خودساخته است؛ به‌طوری‌که می‌توان از منظر الگوی شبکه‌ای و در چهارچوبی قاعده‌مند سازوکار نظم نوین منطقه‌ای را تبیین کرد. شبکه ارتباط بین مجموعه یا مجموعه‌هایی از گره‌ها را با مجموعه با مجموعه‌های دیگر مورد مطالعه قرار می‌دهد؛ بر اساس این اصل، شبکه منطقه‌ای خود متشکل از خوشه‌های متمایز می‌باشد (قاسمی، ۱۳۹۰: ۱۴۷). برای نمونه خاورمیانه به‌عنوان شبکه منطقه‌ای از خوشه‌های متمایزی تشکیل شده که نوع رابطه این سازه‌ها، گونه‌بندی خاصی به آن بخشیده است (عباسی، ۱۳۹۳: ۱۵۴).

محدوده مورد مطالعه

آسیای مرکزی یک پهنه جغرافیایی بسته با ۴ میلیون کیلومتر مربع مساحت، متشکل از پنج کشور قزاقستان، ازبکستان، ترکمنستان، تاجیکستان و قرقیزستان با جمعیت نزدیک به ۸۰ میلیون نفر است. با توجه به نرخ رشد جمعیت پیش‌بینی می‌شود که جمعیت این منطقه به بیش از ۹۵ میلیون نفر در سال ۲۰۵۰ برسد. این منطقه طبیعی محصور در خشکی به لحاظ عدم دسترسی بی‌واسطه به آب‌های آزاد، در عین حال یک منطقه ژئوپلیتیکی است؛ بدین‌سان که ارزش‌های فضای جغرافیایی منطقه به شکلی است که مورد نیاز متقابل کشورهای واقع در آن است. به نظر می‌رسد این منطقه همراه با موقعیت استراتژیک نزد کشورهای همسایه و نزدیک از جمله به دلیل سازه‌های انسانی، فضای دسترسی، منابع فسیلی و معدنی، و با ورود عملی بازیگرانی استراتژیک به‌ویژه چین از طریق ابتکار منطقه‌ای یک کمربند-راه، ویژگی‌های کاملی از یک سازه در ساختار ژئوپلیتیکی منطقه‌ای را پدیدار سازد.

جمهوری‌های آسیای مرکزی با در اختیار داشتن منابع عظیم نفت و گاز، زغال‌سنگ، منابع متعدد معدنی و ظرفیت‌های مختلف کشاورزی از اهمیت جهانی برخوردار هستند. قزاقستان نهمین کشور از نظر وسعت و بزرگ‌ترین کشور محصور در خشکی است. کشورهای آسیای مرکزی در عین عدم دسترسی دریایی به آب‌های آزاد جهانی از نظر موقعیت جغرافیایی ویژگی‌های متمایزی دارند. هیچ‌کدام از چهار همسایه ازبکستان به آب‌های آزاد دسترسی ندارند، باین‌حال ارتباط‌دهنده

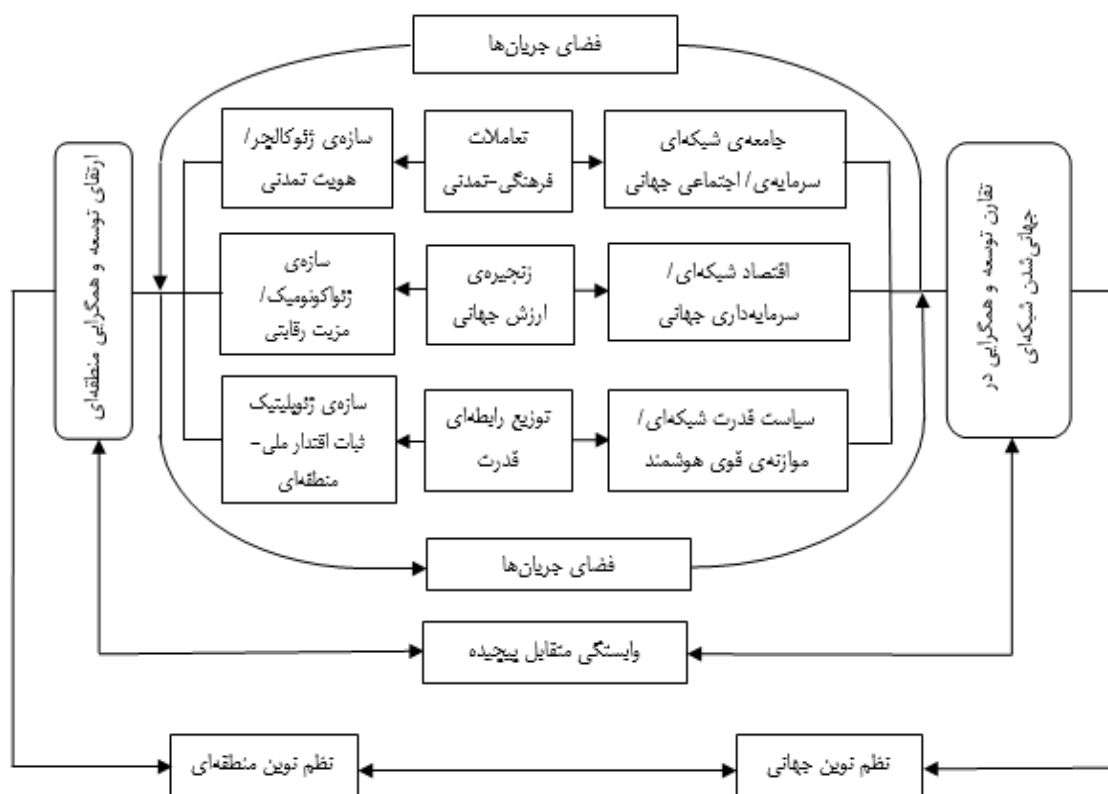
زمینی مناسبی برای همسایگان خود است. ترکمنستان و قزاقستان از طریق بنادر خود در دریای خزر و اتصال کانال ولگا به رود دن و دریای سیاه به آب‌های آزاد دسترسی محدود در تجارت دریایی با تناژ پایین و در وابستگی به روسیه دارند. از نظر منابع فسیلی نفت و گاز با اهمیت در تولید جهانی، به ترتیب قزاقستان و ترکمنستان و سپس ازبکستان با منابع کمتری از گاز و نفت قرار دارند. اقتصاد قزاقستان با ۲۶۱ میلیارد دلار تولید ناخالص داخلی بیشتر از جمع آن در چهار کشور دیگر در آسیای مرکزی است (Worldbank.org: 2022). در بخش کشاورزی و غلات در ردیف ۱۰ کشور صادرکننده گندم و جو قرار دارد. صاحب دومین منابع بزرگ در اورانیوم، کروم، روی و سرب و سومین در منگنز، چهارمین در مس و در مورد زغال‌سنگ، آهن و طلا نیز در بین ۱۰ کشور اول دنیا قرار می‌گیرد (سرمدست، ۱۳۹۸: ۱۵۵). ازبکستان یکی از تولیدکنندگان و صادرکنندگان عمده پنبه در جهان، همچنین دارنده معادن طلا است. دو کشور کوهستانی قرقیزستان و تاجیکستان از نظر هیدروپلیتیکی نسبت به کشورهای ازبکستان، قزاقستان و ترکمنستان موقعیت فرادست دارند (مختاری هشی و عبدی، ۱۳۹۸: ۱۱) در مجموع ۹۰ درصد از آب‌های حومه آرال از کشورهای تاجیکستان (با سهم بیشتر) و قرقیزستان سرچشمه می‌گیرد که این حجم آب تقریباً شامل ۸۰ درصد از آب‌های قابل‌دسترس در آسیای مرکزی است (مختاری هشی و عبدی، ۱۳۹۸: ۱۰۰؛ فروغی ۱۳۸۲: ۱۶۹).

جدول ۱. اطلاعات و داده‌های عمومی جمعیت و اقتصاد آسیای مرکزی به تفکیک کشور

آسیای مرکزی	وسعت و جمعیت (۲۰۲۱)			داده‌های اقتصادی (۲۰۲۳)		
	وسعت	درصد	جمعیت	درصد	نرخ رشد	نرخ بیکاری
قزاقستان	۲۷۲۴۹۰۰	۶۸,۰	۱۹۱۹۱۳۵۶	۳۴,۹	۱,۳	۴,۸
ازبکستان	۴۴۸۹۲۴	۱۱,۲	۳۴۹۱۵۱۰۰	۴۵,۴	۲	۴,۵
ترکمنستان	۴۸۸۱۰۰	۱۲,۲	۶,۳۴۱,۸۵۵	۸,۲	۱,۵	۴,۱
تاجیکستان	۱۴۳۱۰۰	۳,۶	۹,۷۵۰,۰۶۴	۱۲,۷	۲,۱	۷
قرقیزستان	۱۹۹۹۵۰	۵,۰	۶,۷۷۳,۴۰۰	۸,۸	۲,۹	۴
جمع	۴۰۰۴۹۷۴	۱۰۰	۷۶۹۷۱۷۷۵	۱۰۰	*	*

منبع: با پردازش از بانک جهانی (<https://data.worldbank.org/country>).

بنا بر آنچه که گفته شد آسیای مرکزی یک منطقه با تعریف در بستر جغرافیایی است. ایران نیز به‌عنوان یکی از کشورهای پیرامون، هرچند در این موقع جغرافیایی تعریف نمی‌شود، اما به دلیل پیوستگی بری و مجاورت با دو کشور ترکمنستان و قزاقستان در حوزه دریای خزر و با مسافت کمتری نسبت به روسیه، جزئی طبیعی از این منطقه است؛ علاوه بر این تقارن جغرافیایی، کشورهای آسیای مرکزی با ویژگی جغرافیایی مشترک عدم دسترسی به آب‌های آزاد به ایران به‌عنوان مناسب‌ترین گزینه وابستگی ژئوپلیتیکی دارند؛ البته ایران نیز به این منطقه در دسترسی به خاور دور و تقویت ژرفای ژئوپلیتیک خود نیاز متقابل دارد. از نظر جغرافیای انسانی نیز آسیای مرکزی و ایران با قرار گرفتن در قلمرو تمدنی مشترک، یک حوزه جغرافیایی فرهنگی را شکل بخشیده‌اند؛ به‌نحوی که با این تجانس‌های ساختاری بستری برای ایجاد یک منطقه یا کانون همگرایی با کارکردهای امروزی منطقه‌گرایی را فراهم می‌سازند. با توجه به مؤلفه‌های الگوی جهانی‌شدن معاصر و ارزش‌های جغرافیایی فرهنگی-تمدنی، قابلیت‌های گسترش پیوندهای اقتصادی و موقعیت ژئوپلیتیک که شبکه متداخل آسیای مرکزی-ایران را در سازه‌های ژئوکالچر، ژئواکونومیک و ژئوپلیتیک را نشان می‌دهند، مدل مفهومی پژوهش طراحی و بر اساس آن به ارتقای ظرفیت‌های توسعه و همگرایی در این گستره جغرافیایی پرداخته می‌شود.

شکل ۱. مدل مفهومی پژوهش: توسعه و همگرایی در جهانی-منطقه‌ای شدن شبکه‌ای

یافته‌ها

توسعه و همگرایی در ژئوپلیتیک شبکه‌ای آسیای مرکزی-ایران

آسیای مرکزی یکی از حوزه‌های ژئوپلیتیک پیرامون ایران است که با موقعیت جغرافیایی، منابع و مجاورت با قطب‌های نوظهور قدرت، منابع انرژی و معدنی در استراتژی قدرت‌های منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای اهمیت ژئوپلیتیک خود را پس از اتحاد شوروی نشان می‌دهد. در ازبکستان با روی کار آمدن میرضیایف در سال ۲۰۱۶ به ریاست جمهوری سرعت تعامل بین کشورهای منطقه به میزان قابل توجهی رشد کرده است (Cornell & Starr, 2018: 7). دلیل دیگر اینکه نزد رهبران این کشورها چشم‌انداز تجارت قاره‌ای که اروپا و آسیا را در سراسر منطقه به هم پیوند می‌دهد دیگر یک توهم نیست؛ بلکه به سرعت در حال تبدیل شدن به واقعیت است (Cornell & Starr, 2018: 8). آسیای مرکزی با قابلیت‌های توسعه تجارت منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای که سرمایه‌گذاری خارجی را تسهیل می‌کند، نیز در توسعه پیوندهای جدید و ایجاد شبکه‌های ارتباطی منطقه‌ای به شدت به وابستگی متقابل جهانی کمک خواهد کرد (Rakhimov, 2018: 12). امروزه به نظر می‌رسد که کشورهای این منطقه با تجربه بیش از سه دهه از منطقه‌گرایی سیاست خارجی توسعه‌گرا و متوازن خود را در اولویت تقویت روابط دو چندجانبه منطقه‌ای پی‌ریزی می‌کنند. همگرایی، ازبکستان و قزاقستان به عنوان موتور محرکه اصلی برای ایجاد همکاری‌های مؤثر و ممانعت از تعمیق بحران‌ها (در نقش میانجی در مسائل منطقه‌ای) ظاهر شده‌اند. برای مثال، نقش میانجی‌گری که آستانه و تاشکند در جریان درگیری‌های بین قرقیزستان و تاجیکستان در آوریل ۲۰۲۱ اتخاذ کردند، گویای همین ویژگی است. در چنین نمونه‌هایی، شناخت کافی و اطمینان از هماهنگی و همکاری معین بین قدرت‌های درون منطقه‌ای، فرایندهای همگرایی را تسهیل کرده و از مداخله بازیگران برون منطقه‌ای

جلوگیری می‌کند. این شرایط، حذف بسیاری از تهدیدها را نیز به‌خودی‌خود به همراه دارد (پایگاه مطالعات راهبردی شرق، ۱۴۰۲).

ایران و آسیای مرکزی با پیوستگی و هم‌جواری، قرابت و تجانس‌های فرهنگی-تمدنی، برخوردار از ظرفیت‌های مشترک ژئوپلیتیک برای قرار گرفتن و تعریف در یک قلمروی جغرافیایی- منطقه‌ای می‌باشند؛ در حقیقت بستر جغرافیایی که ویژگی‌های مشترک و پیونددهنده ایران و آسیای مرکزی در قلمرو فرهنگی-تمدنی بر آن شکل یافته است، مزیت‌ها و فرصت‌های متقابل بیشتری برای تعاملات گسترده و پایدار فرآیند منطقه‌گرایی طبیعی-ارگانیک، در چهارچوب جغرافیا و کالبد فضایی آن در الگوی شبکه‌ای فراهم می‌سازد. بیان این نکته ضروری است که هرچند در نظم نوین منطقه‌ای، جغرافیا (مرزهای سیاسی و فاصله) کم‌اهمیت‌تر از گذشته است، اما جغرافیا منحصر به بعد مسافت و نظام دولت-ملت نیست و همچنان می‌تواند بنیان بسیاری از روندهای توسعه و همگرایی را در خود داشته باشد. ارزش‌های جغرافیایی ایران و آسیای مرکزی می‌توانند در کنار نیروهای مؤثر بر همکاری، همگرایی و ادغام به عوامل واقعیت‌های ژئوپلیتیک مثبت در یک گروه‌بندی منطقه‌ای و در صورت دوام مطلوب آن به یک سازمان منطقه‌ای نقش یابند. از این‌رو سازوکار توسعه و همگرایی در شبکه منطقه‌ای (نظم نوین منطقه‌ای) با در نظر گرفتن الگوی تعاملی روابط ژئوپلیتیکی [و نه نفوذ ژئوپلیتیکی] کشورهای آسیای مرکزی-ایران، و ارزش‌های جغرافیایی که زیرساخت‌های همگرایی منطقه‌ای را در این شبکه متداخل تشکیل می‌دهند، در سازه‌های متشکل خود و مطابق مدل مفهومی پژوهش تبیین می‌شود.

الف) سازه ژئوکالچر؛ ظرفیت‌های توسعه و همگرایی در شبکه منطقه‌ای آسیای مرکزی-ایران

در ژئوکالچر منطقه‌ای آسیای مرکزی-ایران بازیابی مستمر این قلمرو فرهنگی معطوف به محوریت تقارن توسعه و همگرایی است؛ چراکه در نظام اجتماعی جهانی معاصر یا به تعبیری جامعه شبکه‌ای الگوی روابط سیاسی، اقتصادی و به‌ویژه در حوزه مناسبات فرهنگی مبتنی بر تعامل است؛ در حقیقت جامعه شبکه‌ای عرصه‌ای است مبتنی بر الگوی تعاملات این اجزای سه‌گانه که تاروپود نظام اجتماعی جهانی را شکل می‌دهند، پس مؤلفه‌های تقارن توسعه و همگرایی را واقعیت عملی می‌بخشد.

جامعه شبکه‌ای آسیای مرکزی-ایران

آسیای مرکزی-ایران جزئی بارز از قلمرو ایران فرهنگی است و اقوام و ملت‌های این منطقه می‌توانند به معنای واقعی بخشی از جامعه شبکه‌ای جهانی را تشکیل دهند. در جامعه شبکه‌ای نیروی فضای جهانی جریان‌ها اهمیت سرمایه اجتماعی در جامعه جهانی را فزونی می‌بخشد. سرمایه اجتماعی «ارتباطاتی»، افراد را با مبانی هویتی و هنجاری یکسان کنار یکدیگر جمع می‌کند و عملکرد «پل زننده»، افرادی با مبانی هویتی غیر یکسان را به هم پیوند می‌دهد (Rouset, 2014: 38). فضای جریان‌ها و شبکه‌ای شدن که مکان‌های جغرافیایی را بدون تقریباً هیچ حصار به‌صورت شبکه‌ای درهم‌تنیده به هم پیوند می‌دهد، الزاماً به معنای سلب فرصت بقاء در تکوین هویت‌های قومی، ملی و یا منطقه‌ای نیست؛ چراکه جوهره فضای جریان‌ها صرف‌نظر از نوع آن، در متن تعاملات اجتماعی جای دارد. جغرافیای فرهنگی یک ویژگی ممتاز از جامعه شبکه‌ای منطقه (کشورهای واقع در قلمرو فرهنگی-تمدنی) در آمیزش فرهنگ با مکان و خلق هویت مکانی دارد که سازه‌های ژئواکونومیک و ژئوپلیتیک از آن برخوردار نیستند. فرهنگ برساخته‌ای به نام هویت دارد که با مکان به شکل هویت مکانی پدیدار می‌شود؛ به‌طوری‌که این ویژگی را نمی‌توان به ژئواکونومیک و ژئوپلیتیک نسبت داد. به این دلیل در ساختار ژئوکالچر جهانی موزاییک‌های فرهنگی ادامه‌دار خواهند بود؛ از این‌رو که فرآیند جهانی جریان‌ها به‌طور پیش‌فرض به تضعیف آن نمی‌انجامد، نیز هویت مکانی تمدن محور در ترکیب با قدرت و در الگوی تعاملی روابط

درون منطقه‌ای، همگرایی در ژئوکالچر شبکه منطقه‌ای را به شکل قاعده‌مندی نشان خواهد داد. هویت با مشخص کردن خود و دیگری در ترکیب با مفاهیم فضایی موجب وابستگی و پیوند فرد و گروه‌های اجتماعی در مقیاس‌های فضایی مختلف به قلمروهای جغرافیایی می‌شود (زه‌دی گهرپور و همکاران، ۱۳۹۶: ۲۹). بر این اساس در انسجام اجتماعی با نقش تشکلهای فراملی و غیررسمی مرتبط با هویت مکانی مانند گردشگری، نوع روابط رو در رو در تعمیق شناخت و ایجاد هم ذات‌پنداری اهمیتی خاص دارد؛ اما باوجود این ظرفیت کم‌نظیر اشتراکات فرهنگی-تمدنی و نزدیکی جغرافیایی در توسعه مراودات فرهنگی، علمی و آموزشی، سطح مراودات علمی-فرهنگی و گردشگری میان ایران و کشورهای منطقه بسیار پایین و درصد کمی از در مقام مقایسه با کشورهای دیگر نشان می‌دهد. به‌رغم زمینه‌های فراوانی که برای توسعه گردشگری میان ایران و آسیای مرکزی وجود دارد. تعداد پروازهای مستقیم میان ایران فرودگاه‌های ایران با کشورهای آسیای مرکزی بسیار کم و تنها در مورد تاجیکستان به هفته‌ای دو پرواز به فرودگاه‌های تهران و یک پرواز به مشهد انجام می‌شود. جایگاه گردشگران ایرانی نیز در کشورهای آسیای مرکزی متفاوت است، به‌طور مثال ایرانی‌ها رتبه نخست بازدیدکنندگان خارجی از ترکمنستان را دارا هستند ولی درباره ازبکستان رتبه بیستم را به خود اختصاص داده‌اند. از سوی دیگر، در میان کشورهای آسیای مرکزی، ترکمنستان بالاترین میزان گردشگران را روانه ایران کرده که بیشتر به دلیل تجارت‌های مرزی و دیدار اقوام بوده است و پس‌از آن تاجیکستان قرار دارد و دیگر کشورهای آسیای مرکزی آمار چندان قابل‌توجهی از نظر آمار گردشگران ورودی به ایران ندارند (پایگاه مؤسسه مطالعات راهبردی شرق، ۱۴۰۳)، رقم بسیار پایین تماس‌های مردمی آسیای مرکزی-ایران این حقیقت را نمایان می‌کند که توسعه ظرفیت‌های همگرایی اجتماعی با محوریت فرهنگ نیازمند ابتکارات منطقه‌ای و نهادسازی‌های مرتبط است که به‌شدت وابسته به سیاست‌گذاری متناسب با الزامات منطقه‌گرایی و توان انجام آن است. ازاین‌رو لازمه ارتقای ظرفیت‌های همگرایی اجتماعی، توسعه ظرفیت‌های سیاسی، اقتصادی و با ابزار دیپلماسی عمومی است. دراین‌ارتباط و ضرورت مشارکت کشورهای ایران و آسیای مرکزی در هم‌افزایی فرهنگی، نقش سیاست خارجی شبکه‌ای کشورهای منطقه، با فراهم کردن زمینه‌های ورود و تعامل بازیگران غیردولتی و هویت‌های فراملی در محیط فراملی به‌ویژه در این منطقه با داشته‌های متنوع فرهنگی و تمدنی مشترک به‌شدت در پارادایلماسی فرهنگی اهمیت می‌یابد. پارادایلماسی فرهنگی در منطقه‌گرایی معاصر ایران و آسیای مرکزی موجب تسهیل ارتباطات اجتماعی، ترویج همگونی ارزشی و در نتیجه تصویرسازی مثبت اقوام و ملت‌ها در این قلمرو ایران فرهنگی-تمدنی می‌شود.

هویت تمدنی و شبکه ژئوکالچر آسیای مرکزی-ایران

کشورهای واقع در حوزه ایران-آسیای مرکزی در یک قلمرو جغرافیای فرهنگی بزرگ‌تر «ایران فرهنگی» واقع‌اند که با جغرافیای پیوسته و سرگذشت مشترک تاریخی طولانی، ساختاری متجانس از قرابت‌ها و میراث متنوع، عناصر و بستر فرهنگی-تمدنی فرآیند طبیعی منطقه‌گرایی را شکل می‌دهند. لازمه گذار از یک‌سویه نگری به سمت تعقیب اهداف جمعی و مشترک، درک الزامات تغییرناپذیر در چارچوب همسایگی جغرافیایی است (کریمی‌پور و همکاران، ۱۳۹۸: ۳۱۸). ایران و جمهوری‌های آسیای مرکزی هر آنچه برای تشکیل یک جامعه بین‌الملل منطقه‌ای موردنیاز است، در اختیار دارند (فاطمی‌نژاد و هاشمی، ۱۳۹۵: ۱۴۰)؛ به‌طوری‌که از یک‌سو با تکیه بر زمینه‌ها و همگرایی‌های تاریخی (روابط گماین شافتی) و از سوی دیگر با طراحی روابط کارکردی (گزل‌شافتی) نوعی جامعه بین‌الملل منطقه‌ای را تشکیل دهند (فاطمی‌نژاد و هاشمی، ۱۳۹۵: ۱۲۳). شیوه گماین‌شافتی ریشه در تاریخ و تمدن مشترک دارد، اما شیوه گزل‌شافتی بر کارکرد که نتیجه همگرایی در حوزه اهداف مشترک است، تأکید می‌کند (فاطمی‌نژاد و هاشمی، ۱۳۹۵: ۱۲۷)؛ به‌ویژه آنکه

در الگوی شبکه‌ای با شتاب، تنوع، گسترش و پیوستگی کروی فضای جریان‌ها، تعامل در تداوم روابط کارکردی درون منطقه‌ای، جدا از سطح جهانی آن نیست.

هرکدام از عناصر تمدنی مشترک از جمله بناها، آیین‌ها، مشاهیر علم و ادب، آثار ادبی و نسخ خطی با ماندگاری در تاریخ و در بستر مکانی قلمرو جغرافیای فرهنگی گره‌خورده‌اند. حتی میراث‌های ناملموسی چون آیین باستانی نوروز با واقعیتی جهانی از دگرگونی طبیعت که بعد زمان و مکان را در هم می‌آمیزد، سازه‌های انسانی متکثری از اقوام و ملت‌ها را در خود جمع می‌آورد.

مشاهیر علمی و ادبی مشترک با بناهای آرامگاهی یا ابنیه مرتبط مانند رصدخانه، فن و هنر معماری در بنای مساجد و آثار تاریخی، نیز سازه‌های قومی با داشتن دنباله‌های فضایی با مکان در جغرافیای این قلمرو فرهنگی پیوند خورده‌اند؛ بنابراین سازه تمدن و سازه مکان به‌ویژه در این حوزه از قلمرو ایران فرهنگی از درهم‌تنیدگی مشهودی برخوردارند؛ حتی نسخ خطی موجود و پراکنده در کتابخانه‌های این منطقه تمدنی یادآور جغرافیای تاریخی مشترک است؛ به‌طوری که ۸۰ درصد کتاب‌های قدیم و نسخ خطی موجود در کتابخانه‌های کشورهای آسیای مرکزی به خط فارسی هستند (زرقانی و همکاران، ۱۳۹۹: ۴۱). از این رو بستر جغرافیایی مکان‌های تاریخی-فرهنگی در مبادلات و مراودات فرهنگی آسیای مرکزی-ایران نقش مهمی در تکوین هویت منطقه‌ای آن به عهده دارند؛ چراکه می‌توانند همگرایی را برخوردار از ظرفیت‌های هم‌افزای محیط و فضا کنند. این سازه‌ها در محیط و فضایی مترتب بر کارکرد مورد انتظار، به‌ویژه در ارتباطات اجتماعی رو در رو اهمیت دارند.

در حوزه آسیای مرکزی-ایران از یک قلمرو فرهنگی وسیع‌تر، عمده مشترکات و قرابت‌های فرهنگی-تمدنی به‌نوعی با مکان در کالبد (معماری) بنا و یا با محتوی ارزشی مکان، در مقیاسی بزرگ‌تر در شهرهایی چون سمرقند، بخارا و یا خیوه از سرزمین خوارزم (جغرافیای تاریخی مشترک) شکل یافته‌اند که هویت‌های مکانی متنوعی را برای ایجاد پیوندهای درون منطقه‌ای و تقویت همگرایی عرضه می‌دارند. این شهرها با نقش پارادایماتیک به نحو بارزی می‌توانند ظرفیت‌های همگرایی و نیروی هویت در ژئوکالچر آسیای مرکزی-ایران را افزایش دهند. سرمایه اجتماعی هنگامی غنی می‌شود که شبکه‌ای از احساس روابط اجتماعی متقابل به وجود آمده باشد (سلیمی و سجادی، ۱۳۹۵: ۱۵۸؛ Brabant, 2012: 5). از این رو سرمایه‌های فرهنگی مشترک کشورهای ایران و آسیای مرکزی در روند افزایش تحرکات فضایی و تجارب مشترک اجتماعی مثبت می‌توانند به عناصر هویتی و پیوند ذهنی در مؤلفه سرمایه اجتماعی مشترک این منطقه فرآوری شوند.

در قلمرو فرهنگی-تمدنی ایران-آسیای مرکزی با بازنمایی ارزش‌های فرهنگی به سرمایه فرهنگی مشترک، در حقیقت ریشه‌های هویت اقوام و ملت‌های این منطقه با اعتبار عمومی نزد جوامع دیگر در صورت تکوین قرار می‌گیرند؛ بنابراین به سرمایه اجتماعی برای گسترش تعاملات منطقه‌ای-جهانی و هویت منطقه‌ای بازتولید می‌شوند.

گستره درازمدت تاریخ سرزمینی مشترک و ادامه پیوستگی از راه خشکی با ترکمنستان و همراه با قزاقستان در حوزه دریای خزر، جغرافیا را به‌عنوان بستر مکانی-فضایی قرابت‌های فرهنگی ایران و آسیای مرکزی پدیدار می‌سازد. از این رو مرکزیت «جغرافیایی» و «فرهنگی» ایران با هم‌پوشانی در این حوزه تمدنی مفهوم جغرافیای فرهنگی ایران و آسیای مرکزی را در خود آشکار می‌سازند. از نظر همگرایی فرهنگی-تمدنی میان ایران با کشورهای آسیای مرکزی، حتی صرف‌نظر از جمعیت کثیر تاجیک در شهرهای تاریخی سمرقند و بخارا، با توجه به مرکزیت فرهنگی ازبکستان در این منطقه، این کشور از جایگاه ممتازی در توسعه تعاملات هویتی برخوردار است. با توجه به این ویژگی و تجانس‌های ساختاری فرهنگی و تاریخی-تمدنی میان ایران و ازبکستان، گسترش روابط و مراودات فرهنگی-تمدنی در اشکال

مختلف آن به‌ویژه گردشگری تاریخی و فرهنگی گره‌گاه اصلی در شبکه ژئوکالچر آسیای مرکزی- ایران و دیپلماسی فرهنگی مترتب بر آن است.

ژئوکالچر آسیای مرکزی- ایران واجد ارزش‌هایی است که می‌توانند با نگرش مثبت مشترک به داشته‌ها و میراث فرهنگی در این قلمرو تاریخی- تمدنی به عوامل و بنیان‌های الگوی تعاملی در روابط ژئوپلیتیک کشورهای واقع در این منطقه فرآوری شوند، به‌طوری‌که مرزهای جغرافیای سیاسی نقش کمرنگ و ناپیداتری در تصورات جوامع این منطقه خواهند داشت. ارتقای ظرفیت‌های همگرایی و تعاملات فرهنگی ضمن اینکه ژئوپلیتیک فرهنگی کشورهای منطقه را در رقابت با جهانی‌شدن فرهنگی قوت می‌بخشد، تلاش قیّم‌آبانه و پدرخواندگی کشورهای دیگر بر منطقه را تضعیف می‌کند. با بیشتر شدن میزان مراودات و رفت‌وآمدهای متأثر از روند توسعه اقتصادی و با سیاست‌گذاری‌های منطقه‌ای متناسب در بهره بردن از این فرصت، ظرفیت‌های همگرایی فرهنگی ارتقاء یافته و در بازخورد هم‌افزا در تقویت تعاملات اقتصادی و سیاسی، ژئوپلیتیک فرهنگی این کشورها را در یک مجموعه منطقه‌ای شکل می‌دهد.

ب) سازه ژئواکونومی؛ ظرفیت‌های توسعه و همگرایی در شبکه منطقه‌ای آسیای مرکزی- ایران

تجارت درون منطقه‌ای و ترکیب آن معیاری مهم برای ارزیابی میزان همگرایی در سامانه منطقه‌ای است. کشور چین بزرگ‌ترین شریک تجاری هر کدام از کشورهای آسیای مرکزی است و در مجموع نیز پس از چین کشورهای روسیه، ترکیه و کره جنوبی بالاترین سهم تجارت با آسیای مرکزی را دارند. پنج شریک اصلی تجاری ازبکستان در سال ۲۰۲۳ به ترتیب؛ چین، روسیه، ایتالیا، ترکیه و کره جنوبی و در مورد قزاقستان در سال ۲۰۲۲، روسیه، چین، ایتالیا، کره جنوبی و هلند می‌باشند (پایگاه اطلاع‌رسانی معاونت اقتصادی وزارت امور خارجه، ۱۴۰۳؛ به نقل از ITC). مهم‌ترین جلوه اهمیت روزافزون زنجیره ارزش در اقتصاد جهانی امروز، نقش روزافزون کالاهای واسطه‌ای در تجارت جهانی است. آمار تجارت خارجی کشورهای آسیای مرکزی حکایت از سطح پایین تجارت میان کشورهای این منطقه و عمدتاً کالاهای کشاورزی و مواد اولیه را شامل می‌شود. تجارت ایران با منطقه آسیای مرکزی طی سال‌های اخیر با نوساناتی همراه بوده است. تجارت ایران با این منطقه در سال ۲۰۲۲، با افزایش ۸ درصدی نسبت به سال قبل به حدود ۱۵ میلیارد دلار رسید. باین‌حال، سهم تجارت ایران با این منطقه از کل تجارت ایران همچنان بسیار کم است و تنها ۱ درصد از کل ارزش تجارت ایران را تشکیل می‌دهد (پایگاه اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی تهران ۱۴۰۳؛ به نقل از: ITC).

با وجود سهم پایین آسیای مرکزی در تجارت جهانی کشورهای آسیای مرکزی روند تقویت تجارت درون منطقه‌ای در اولویت همکاری‌های منطقه‌ای قرار داده‌اند. از سال ۲۰۰۰، گردش مالی تجارت خارجی هفت برابر شده است. در سال ۲۰۲۲، ارزش تجارت خارجی محصولات کشورهای آسیای مرکزی نزدیک به ۱۹۰ میلیارد دلار بود. قزاقستان با ۸۰ درصد از حجم کل تجارت متقابل منطقه، قهرمان تجارت آسیای مرکزی است. تجارت درون منطقه‌ای بین سال‌های ۲۰۱۸ تا ۲۰۲۲ به میزان ۷۳٫۴ درصد (از ۵٫۸ دلار به ۱۰ میلیارد دلار) افزایش یافته است. ازبکستان بزرگ‌ترین شریک تجاری قزاقستان در آسیای مرکزی است و تجارت دوجانبه در سال ۲۰۲۲ به حدود ۵ میلیارد دلار می‌رسد (پایگاه اطلاع‌رسانی معاونت اقتصادی وزارت امور خارجه، ۱۴۰۳؛ به نقل از: THE ASTANA TIMES).

کشورهای آسیای مرکزی بر اساس دریافت رهیافت مشترک از همگرایی در ژئواکونومیک، منطقه‌گرایی میان خود را به شکل عملی واقعیت می‌بخشند؛ در این میان دو کشور مهم قزاقستان و ازبکستان پیشگام رفع موانع و اختلافات میان خود و دیگر کشورهای این منطقه می‌باشند. این دو با توجه به گرایش‌های مراکز ثقل قدرت و اقتصاد جهانی، برای تحکیم موقعیت حاکمیت ملی خود ارتقای ظرفیت‌های منطقه آسیای مرکزی را افزایش می‌دهند. در این خصوص تاشکند

و آستانه در عین پابندی به سیاست چندجانبه گرایی، تثبیت و بهینه‌سازی همگرایی درون منطقه‌ای (در گام دوم) را به‌عنوان الگوی راهبردی طراحی مناسبات منطقه‌ای خود برگزیده‌اند (پایگاه مطالعات راهبردی شرق، ۱۴۰۳). آسیای مرکزی به‌شدت نیازمند سرمایه‌گذاری‌های خارجی است که بدون اتخاذ سیاست‌های همسو، رشد و گسترش سطح ارتباطات، ثبات امنیت و توسعه به‌سختی و کندی امکان‌پذیر است. گسترش پیوندهای اقتصادی ملی علاوه بر ارتقای سطح تعاملات منطقه‌ای در حوزه‌های سیاسی و فرهنگی، و پیوند بیشتر آن‌ها با اقتصاد بازار آزاد جهانی، شبکه‌ای قوی از سازوکار وابستگی‌های متقابل را پدید می‌آورد؛ به‌نحوی که نیاز بلندمدت مؤسسات و شرکت‌های بین‌المللی، نیز اطمینان به بازدهی سرمایه‌گذاری، تداوم تعاملات در نظم ژئواکونومیک این منطقه را می‌توان انتظار داشت. توسعه زیرساخت‌های ارتباطاتی وابستگی متقابل در آن، مؤلفه‌ای است که تبادلات و پیوندهای آسیای مرکزی با اقتصاد بین‌المللی و فراهم می‌کند، موضوعی که ناظر بر آن بر توجه این کشورها به ابتکارات منطقه‌ای با محوریت کریدورهای ترانزیتی و اقتصادی منطقه‌ای برخوردارند؛ به‌نحوی که با رفع موانع تحریمی و سیاست خارجی توسعه‌گرا، این کشور با توجه به پیوستگی‌های جغرافیایی، وابستگی‌های ژئوپلیتیک و تجانس‌های فرهنگی-تمدنی جایگاه ناگسستگی در نظم ژئواکونومیک آسیای مرکزی داشته باشد.

اقتصاد شبکه‌ای و ژئواکونومی آسیای مرکزی-ایران

توسعه و همگرایی تجارت محور منطقه‌ای از ثبات هژمونی و رژیم‌های بین‌المللی جدا نیستند؛ پس ایجاد منطقه و منطقه‌گرایی در عصر ژئواکونومی برای کشورها یک ضرورت جهت ادامه حیات تلقی می‌شود (عباسی‌پور نظام‌آباد، ۱۳۹۷: ۵۲). کشورهای موفق در توسعه اقتصادی، وابستگی متقابل ناظر بر ایجاد مزیت رقابتی شبکه منطقه‌ای را گسترش و تعمیق می‌بخشند؛ به‌نحوی که ژئواکونومیک شبکه منطقه‌ای را با الگوی روابط تعاملی درونی تقویت، و در رقابت با بیرون منطقه توازن و تعادل در نظم ژئوپلیتیکی میان مناطق را مصداق می‌بخشند.

ارزش‌های جغرافیایی اقتصادی ایران-آسیای مرکزی در وجود و توزیع نابرابر منابع نفت و گاز در منطقه با اهمیت جهانی و منابع آبی با نیازهای منطقه‌ای تولید کشاورزی، انرژی و مزیت موقعیت جغرافیایی (مکانی گذرگاهی-دسترسی) متقابل، ظرفیت‌های مهمی از همگرایی در ابتکارات منطقه‌ای توسعه محور به شمار می‌آیند؛ به‌نحوی که با ایجاد وابستگی متقابل کشورها به مزیت‌های یکدیگر در نقش واقعیت‌های ژئوپلیتیک پیونددهنده، اشتراکات راهبردی ژئوپلیتیکی در منطقه را به دنبال داشته باشند؛ هرچند کشورهای منطقه از توان لازم در ابتکارات منطقه‌ای کلان برخوردار نیستند و ایجاد زیرساخت‌های کریدوری مواصلاتی و اقتصادی منوط به ورود قدرت‌های بزرگ در این موضوع است، می‌توانند ظرفیت‌های همگرایی را با سیاست‌گذاری‌های همسو برای تعمیق پیوندهای اقتصادی مطابق با منافع خود ارتقاء بخشند. ایجاد حلقه‌های منطقه‌ای زنجیره تأمین و ارزش جهانی با ابتکار کشورهای منطقه و با جلب مشارکت رقابتی کشورها و قدرت‌های فرا منطقه‌ای دیگر می‌تواند به انسجام ساختاری در چهارچوب ادغام اقتصادی منطقه با کنشگری بیشتر کشورهای واقع در آن بیانجامد. حلقه‌های منطقه‌ای ارزش‌افزوده منحصر به کارخانه و تولیدات صنعتی نیست؛ بلکه حلقه‌های مختلفی از جمله مراکز دانشگاهی و پارک‌های علم و فناوری منطبق با ظرفیت‌ها و نیازهای منطقه مانند نفت و گاز، فرآوری منابع معدنی، منابع آبی و هیدرولوژی، مناطق آزاد صنعتی-تجاری مشترک را شامل می‌شوند. این حلقه‌های زنجیره ارزش منطقه‌ای در فرآیند تولید رقابتی نقش مهمی در ارتقای پیچیدگی اقتصادی منطقه خواهند داشت؛ چراکه ظرفیت‌های اقتصادی منطقه آن‌قدر متنوع است که با ایجاد حلقه‌های زنجیره ارزش (علمی، مدیریتی، تولیدی، تجاری و...) تولیدات منطقه در این زنجیره یا حلقه زنجیره ارزش جهانی از پیچیدگی و توان بالای رقابتی برخوردار شوند.

شکل‌گیری سازه ژئواکونومیک در نظم منطقه‌ای آسیای مرکزی-ایران به‌شدت مبتنی بر رهیافت فهم مشترک این کشورها در اتخاذ سیاست‌های هم‌سو در سازوکار وابستگی‌های متقابل است.

مزیت رقابتی و شبکه ژئواکونومیک آسیای مرکزی-ایران

ایجاد فضایی از پیوندهای اقتصادی در آسیای مرکزی-ایران منوط به نوسازی اقتصادی و استفاده از فرصت‌های جهانی تقارن توسعه و همگرایی، با شناخت و همسویی با قواعد ساختاری (جهان‌شمول) آن است. ناظر بر اقتصاد شبکه‌ای، آسیای مرکزی-ایران برخوردار از ظرفیت‌های متنوع برای ادغام اقتصادی برخوردارند که با هم‌تکمیلی در فرآیند ارزش‌افزوده منطقه‌ای، یک حلقه زنجیره ارزش منطقه‌ای را ایجاد کنند. با وجود کم‌رنگ شدن فاصله در برون‌سپاری و دور سپاری هنوز موقعیت جغرافیایی در سیاست‌گذاری‌های صنعتی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. از منظر ریچارد بالدوین، منطقه‌ای شدن زنجیره ارزش، موقعیت ژئواکونومیک کشورها را بازتعریف نموده است (شریعتی‌نیا، ۱۳۹۵: ۹۲). کشورهای آسیای مرکزی واقف بر این امر و توجه به مزیت‌های نسبی در محیط همسایگی خود، بی‌تردید از ورود کشورهای همسایه در منطقه‌گرایی اقتصادی استقبال می‌کنند. صرف‌نظر از موانع و مشکلات و به‌طور بالقوه، بهره‌مندی کشورهای آسیای مرکزی و ایران از مزیت‌های نسبی همسایگی خود می‌تواند به یکپارچگی اقتصادی این کشورها و تشکیل یک خوشه صنعتی مهم از آن‌ها در زنجیره منطقه‌ای ارزش منجر شود. با وجود این منطقه‌ای شدن زنجیره ارزش به معنای جدایی از مؤلفه‌های زنجیره ارزش جهانی نیست؛ بنابراین شکل‌گیری منطقه‌ای زنجیره ارزش نیازمند ورود سرمایه‌داری جهانی، دسترسی به رژیم‌های بین‌المللی و زیرساخت‌های ارتباطی است. در اقتصاد شبکه‌ای «گره‌گاه»‌ها در شکل و کارکرد مناطق آزاد تجاری-صنعتی و شهرهای بندری، زنجیره منطقه‌ای ارزش (حتی در مقیاس خوشه‌ای آن) را واقعیت می‌بخشند؛ در این میان گره‌گاه دسترسی در جایگاه بنادر اقیانوسی توان رقابت‌پذیری و جانمایی مؤثر در بافتار اقتصاد شبکه‌ای برای آسیای مرکزی-ایران را امکان‌پذیر می‌سازد.

با وجود عوامل پایه اقتصادی؛ منابع فسیلی نفت و گاز، معادن غنی به‌ویژه در فلزات قیمتی و استراتژیک، تولیدات کشاورزی با ظرفیت بالای تولید و اهمیت جهانی، نیروی کار جوان با ورود عوامل پیشرفته اقتصادی از طریق سرمایه‌گذاری‌های بین‌المللی به‌تدریج در زنجیره ارزش جهانی اهمیت یافته و موقعیت خود را در بافتار اقتصاد شبکه‌ای ارتقاء می‌بخشد. در عین حال پراکنش این ظرفیت‌ها؛ وجود عمده منابع آبی منطقه در دو کشور تاجیکستان و قرقیزستان، وجود منابع انرژی‌های فسیلی در قزاقستان، ترکمنستان و ازبکستان، و موقعیت جغرافیایی دسترسی متقابل به شکلی است که می‌تواند در هم‌تکمیلی‌های اقتصادی، فرصت ادغام و شبکه اقتصادی منطقه‌ای را برای این کشورها فراهم آورد. ایران نیز برخوردار از ظرفیت‌های مهمی برای ادغام در اقتصاد این منطقه است. ضمن اذعان به فقدان شرکت‌های بزرگ بین‌المللی ایرانی، موانع تحریمی و کمبود سرمایه، نمی‌توان از ظرفیت‌های گسترش پیوندهای اقتصادی با آسیای مرکزی و با فراهم آوردن مشارکت در کنسرسیوم‌ها و سرمایه‌گذاری‌های کوچک‌تر در قراردادهای جوینت چشم‌پوشی کرد. ظرفیت‌های مهم ایران و آسیای مرکزی برای ایجاد یک زنجیره در اقتصاد شبکه‌ای وابسته به ایجاد گره‌گاه است که جغرافیا و قرابت‌های فرهنگی-تمدنی اهمیت بالایی به آن می‌بخشند. بنابراین هرگونه پیوند اقتصادی با آسیای مرکزی می‌بایست معطوف به گره‌گاه در جغرافیای اقتصادی رابطه‌ای منطقه آسیای مرکزی-ایران باشد. به‌عنوان مثال ترکمنستان یکی از ده کشور تولیدکننده و صادرکننده پنبه در جهان است، همچنین صادرات محصولات نساجی با سرمایه‌گذاری‌های کلان صورت گرفته در فرآوری انواع الیاف پنبه، ابریشم و پشم موجب جایگاه دوم ارزآوری در اقتصاد این کشور شده است. این کشور توانسته با سرمایه‌گذاری در صنعت نساجی مشتری محصولات فرآوری نشده از جمله پشم مرغ از ایران باشد. این ظرفیت اقتصادی ترکمنستان با ایجاد مناطق آزاد تجاری-تفریحی در تولید و عرضه پوشاک در بنادر این کشور

نقش یک گره‌گاه فرعی و منطقه‌ای خواهد داشت. خرید پوشاک با کیفیت و ارزان در تعیین مقاصد گردشگری کم اهمیت نیست. بهره بردن اقتصاد ترکمنستان از گردشگران منطقه به‌ویژه ایران نقش مهمی در افزایش مراودات منطقه‌ای بازی خواهد کرد. از سوی دیگر افزایش سطح ارتباطات و تعاملات ایران با ترکمنستان به‌عنوان یکی از کشورهای آسیای مرکزی نمی‌تواند بدون تأثیر مثبت در اهمیت گره‌گاه‌های اصلی منطقه‌ای در موقعیت بنادر اقیانوسی ایران باشد.

ج) سازه ژئوپلیتیک؛ ظرفیت‌های توسعه و همگرایی در شبکه منطقه‌ای آسیای مرکزی-ایران

در جامعه شبکه‌ای و اهمیت یافتن الگوی تعاملی در روابط، (قدرتِ روابط) یا آن‌طور که کاستلز می‌گوید: «قدرت جریان‌ها از جریان‌های قدرت پیشی می‌گیرد» (کاستلز a، ۱۳۸۵: ۵۴۴). بنابراین این شکل از قدرت، توان مثبت در به‌روزرسانی ظرفیت‌های توسعه و همگرایی است. با تحول در نظام بین‌الملل و بسته بودن سیستم بین‌الملل، به دلیل ثابت شدن مرزها و بن‌بست راهبردی میان قدرت‌های بزرگ به دلیل سلاح‌های انهدام جمعی، دسترسی فیزیکی_نظامی به گستره‌های سیستم را به‌سوی دسترسی به ارتباطات تغییر می‌دهد. پایگاه سازی و مهار ارتباطات، کارکرد اساسی ژئوپلیتیک دسترسی است که سبب طرح مفهوم شبکه‌ای شدن ژئوپلیتیک خواهد شد. به‌این‌ترتیب هرچند ژئوپلیتیک، دارای کارکرد مربوط به مکان جغرافیا است، فضا و مهار آن از گونه ارتباطی است (قاسمی، ۱۳۹۸: ۵۰). شبکه ژئوپلیتیک، دسترسی کشورها به نقاط حساس سیستم بین‌المللی را شدنی می‌کند. به این سبب نخستین کارکرد این شبکه، فراهم کردن کانال‌های ارتباطی، برای پایدار ساختن جریانی است که برآمد آن قدرت است (قاسمی، ۱۳۹۸: ۵۳). کشورهای نوظهور با توان اقتصادی در قدرت آفرینی از بنیان‌های ژئوپلیتیک خود، مبتنی بر فرآیند جهانی‌شدن اقتصاد، از توسعه تجارت محور به‌عنوان یک ضرورت و خواست عمومی نزد کشورهای همسایه و پیرامون خود، (عمدتاً درحال توسعه) برای تشویق پیوستن آن‌ها به ابتکارات منطقه‌ای با ایجاد سازوکار مطلوب خود استفاده می‌کنند؛ یک وابستگی متقابل در نظم‌سازی منطقه‌ای با نقش محوری قدرت هژمون همکاری‌جو که بی‌تردید بدون مقاصد ژئوپلیتیکی با محوریت سیاست قدرت نیست. در آسیای مرکزی با وجود روند همگرایی داخلی که امیدوارکننده است، نیز نقش روسیه و چین در همگرایی سیاسی و توسعه اقتصادی، راهبرد سیاست خارجی متوازن و چندمنظوره پیشاروی این کشورها قرار دارد؛ بنابراین برای خنثی کردن جنبه‌های منفی نفوذ روسیه و چین، تلاش‌های بیشتری در زمینه‌های دیگر همکاری‌های بین‌المللی آغاز می‌کنند (کولایی و زنگنه، ۱۴۰۱: ۲۱۴).

ژئوپلیتیک شبکه‌ای دسترسی؛ توسعه و همگرایی ایران-آسیای مرکزی

با اهمیت منابع انرژی در ژئوپلیتیک شبکه‌ای و نقش پیونددهندگی ابتکارات کریدور محور، قدرت‌ها در عین حفظ ماهیت ژئوپلیتیکی اهداف خود در عرصه سیاست جهانی، فضای جریان‌ها را میدان معادلات رقابت قدرت دانسته و به ملاحظات مکان و فضای جغرافیایی از زاویه آن می‌نگرند. موازنه قوای نوین با فضای استراتژیک روبروست (قاسمی، ۱۳۹۱: ۱۸۱). در حقیقت تحلیل فضاهاست استراتژیک بر قلمرو مکان‌های استراتژیک پیشی می‌گیرد. در این میان نظم‌سازی منطقه‌ای قدرت‌های بزرگ با ابتکارات کلان منطقه‌ای نوعی طراحی الگوی موازنه قوای هوشمند در رقابت‌های جهانی است. می‌توان کریدورها، سرمایه‌داری شبکه‌ای، رژیم‌های بین‌المللی و نهادسازی‌های منطقه‌ای را در حقیقت ابزار سیاست قدرت در نظم شبکه‌ای دانست.

کشورهای آسیای مرکزی می‌توانند تا حدودی از آسه آن پیروی کنند که خود را با سایر قدرت‌ها بزرگ منطقه‌ای و جهانی با نفوذ و علائق گوناگون در منطقه پیوند داده است. پیوند دادن آن به کشورهای همسایه و نزدیک همچنین می‌تواند همکاری‌های منطقه‌ای را تقویت کند (بهبودی‌نژاد، ۱۴۰۰: ۶۶). بنابراین در این روند شاهد حضور این کشورها و

ایران در اتحادیه اوراسیا، سازمان همکاری شانگهای، و مشارکت در ابتکارات منطقه‌ای کمربند-راه چین هستیم. قدرت اقتصادی و قدرت انتقال سرمایه، خدمات و کالا عامل اصلی برای ایجاد اصول و قواعد (رژیم) هستند که کنش رژیمی چین با کنشگری راه ابریشم نوین هم این‌گونه است (حاجی‌یوسفی و همکاران، ۱۴۰۰: ۵۸). ازاین‌رو چین به‌شدت به دنبال پیوند سخت زیرساخت‌ها و پیوند نرم قوانین و استانداردها برای توسعه یکپارچه، یکپارچه‌سازی سرمایه‌گذاری، تجارت و ایجاد شبکه مناطق تجارت آزاد از جمله در خاورمیانه است (حاجی‌یوسفی و همکاران، ۱۴۰۰: ۵۹).

در این میان گره‌گاه دسترسی در جایگاه بنادر اقیانوسی توان رقابت‌پذیری و جانمایی مؤثر در بافتار اقتصاد شبکه‌ای برای آسیای مرکزی-ایران را امکان‌پذیر می‌سازد. فراهم آوردن شرایط و زمینه‌های رقابت‌پذیری گره‌گاه دسترسی دریایی و چندمنظوره بودن آن از سوی ایران به همراه موقعیت ژئوپلیتیک ایران با ظرفیت‌های اقتصادی مکمل، دسترسی کوتاه‌تر و کم‌هزینه‌تر به تجارت دریایی، همسایه‌های متعدد، قرابت‌های فرهنگی، امنیت و سطح قدرت متوسط و غیره مؤمن ایران، چشم‌پوشی کشورهای منطقه از این مزیت ایران را سخت می‌کند؛ ضمن اینکه با دادن امتیازات منحصر به کشورهای این منطقه، هویت گره‌گاه منطقه‌ای آسیای مرکزی-ایران در جغرافیای اقتصادی و تصور ژئوپلیتیکی عامل مهمی در یکپارچگی و ادغام اقتصادی ایران با کشورهای آسیای مرکزی خواهد شد. ایکيومنی‌های منطقه‌ای در دوران جهانی‌شدن می‌توانند به‌عنوان مظهر درهم‌تنیدگی منافع منطقه‌ای و بینا منطقه‌ای، ظهور بی‌فاصلگی و حذف بسترهای دوری‌گزینی قلمداد شوند (احمدی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۱۱۸). در حقیقت مطابق آنچه که آمد، گره‌گاه منطقه‌ای آسیای مرکزی-ایران با یکپارچه‌سازی ژئواکونومیک، یک ایکيومنی منطقه‌ای را شکل خواهد داد.

بحث

تحلیل جنبه‌های مختلف توسعه و همگرایی در نظم منطقه‌ای به‌شدت متأثر از جهانی‌شدن معاصر است. ازاین‌رو در این پژوهش با توجه به پیش‌فرض تقارن توسعه و همگرایی در سطح نظام و قواعد جهان‌شمول آن در منطقه‌گرایی معاصر که جهانی-منطقه‌ای شدن را متبادر می‌سازد، نیز وجود زمینه‌های متنوع منطقه‌گرایی در گستره جغرافیایی آسیای مرکزی-ایران نیاز به رویکردی بوده است که در چهارچوب قاعده‌مند آن به ارتقای ظرفیت‌های توسعه و همگرایی در این منطقه پرداخته شود. در رویکرد شبکه‌ای سه سازه ژئوپلیتیک، ژئواکونومی و ژئوکالچر ضمن تمایز با هم تداخل و اندرکنش دارند. فضای جغرافیایی آسیای مرکزی و ایران نیز متشکل از این سه سازه است که کاربرد دیدگاه شبکه‌ای به منطقه‌گرایی معاصر یا نظم نوین منطقه‌ای در آسیای مرکزی-ایران را متناسب ساخته است؛ به‌نحوی که شکل تداخل هم‌افزای این سه سازه پاسخگوی چگونگی امکان ارتقای توسعه و همگرایی در این گستره جغرافیایی باشد. گره‌ها به‌عنوان بازیگران اصلی با نقش اتصال و پیونددهنده به شبکه‌ها شکل و مفهوم می‌بخشند، در این میان گره‌گاه‌ها که موضوعات را با مکان در فضای جغرافیایی پیوند می‌دهند، از اهمیت ویژه‌ای در نظم نوین منطقه‌ای برخوردارند. در این پژوهش نیز گره‌گاه‌های فرعی در هر سه سازه ژئوپلیتیک، ژئواکونومی و ژئوکالچر، نیز با تداخل و تراپرد در گره‌گاه اصلی و چندمنظوره با دسترسی اقیانوسی، شبکه منطقه‌ای آسیای مرکزی-ایران را در سازوکار توسعه و همگرایی منطقه‌ای شکل خواهند بخشید. در حقیقت این گره‌گاه‌ها و گره‌گاه اصلی صرف‌نظر از اینکه در قلمروی چه کشوری باشد، با نگاه مثبت اندیش و معطوف به ارتقای گرانیگاه و برد همه کشورهای منطقه، جزئی طبیعی از آن [شبکه منطقه‌ای] قلمداد می‌شوند.

با توجه به جهانی-منطقه‌ای شدن معاصر و فرصت‌های مترتب بر آن در سازوکار توسعه و همگرایی منطقه‌ای، می‌توان انتظار داشت که سیاست‌گذاری خارجی این کشورها با فهم رهیافت‌های مشترک به این متغیرها و در ارتقای منافع متقابل تأثیر پذیرد. در این راستا ناظر بر سیاست خارجی توسعه‌گرا و اولویت به «سیاست همسایگی» می‌توان قرابت در تعریف کدهای ژئوپلیتیکی این کشورها، و پیگیری با انسجام و دوام اهداف و منافع ملی-منطقه‌ای این کشورها را شاهد بود. در این خصوص و متوجه فرضیه این پژوهش، مؤلفه‌های مرتبط با سازه ژئوکالچر، ژئواکونومیک و ژئوپلیتیک در تعریف کدهای ژئوپلیتیک مشترک (در نظم نوین منطقه‌ای آسیای مرکزی-ایران)، به‌طور ضمنی از شاخص‌های پیونددهنده و تعامل‌گرا برخوردارند. این مؤلفه‌ها در شبکه منطقه‌ای آسیای مرکزی-ایران؛ سازه ژئوکالچر: شکل‌گیری «ما» ی مشترک در بستر توسعه منطقه‌ای (مناسبت گسترش مراودات و ارتباطات در روند توسعه با توجه به بستری از تجانس‌های تاریخی-تمدنی)؛ در سازه ژئواکونومیک: جانمایی در اقتصاد شبکه‌ای (افزایش سرمایه اجتماعی منطقه‌ای و رقابت‌پذیر در سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی) و در سازه ژئوکوپلیتیک: پیوستگی ژئوپلیتیکی (مشارکت راهبردی در متوازن‌سازی روابط نسبت به قدرت‌های فرا منطقه‌ای)، ناظر بر ارتقای ظرفیت‌های توسعه و همگرایی آسیای مرکزی-ایران معرفی می‌شوند.

نتیجه‌گیری

در نظم شبکه‌ای اصل بر ارتباط یافتگی واحدها به‌واسطه پیوندها و تضمین بلندمدت آن است، ازاین‌رو ارزش‌ها یا بنیان‌های جغرافیایی با ویژگی پایداری در چهارچوب مشخص و عینی، نقش مهمی در تداوم ارتباط و پیوستگی گره‌ها خواهند داشت. در این پژوهش با عطف بر پویای متقابل توسعه و همگرایی در ساختار جهانی‌شدن معاصر و منطقه‌گرایی به‌عنوان هدف راهبردی کلان کشورها در اقتدار ملی، به شناخت مؤلفه‌های معرف این سازوکار در سطح ساختار جهانی و در مقیاس مناطق با رهیافت شبه پارادایمی شبکه‌ای پرداخته شد. مؤلفه‌های معرف نظم نوین منطقه‌ای در خوشه شبکه منطقه‌ای آسیای مرکزی-ایران در سه سازه ژئوکالچر با سرمایه فرهنگی مشترک (هویت تمدنی)، ژئواکونومیک با مزیت رقابتی و در ژئوپلیتیک با اشتراک عمق راهبردی متناظر با سه مؤلفه سطح نظام (جهان‌شمول) در دیدگاه شبکه‌ای؛ سرمایه اجتماعی جامعه جهانی در فرآیند تعاملات اجتماعی جامعه شبکه‌ای، سرمایه‌داری جهانی در فرآیند زنجیره ارزش جهانی اقتصاد شبکه‌ای و موازنه قوای هوشمند در فرآیند توزیع رابطه‌ای قدرت در سیاست شبکه‌ای (ژئوپلیتیک شبکه‌ای در مفهوم عام و جهانی) تحلیل شدند. در این میان تنوع ظرفیت‌های همگرایی ایران و آسیای مرکزی در قیاس با چندبعدی بودن الگوی شبکه‌ای نظم نوین منطقه‌ای-جهانی توسعه محور، نیز تقارن در فضای جغرافیایی طبیعی و هم‌پوشانی کارکردی مبتنی بر ارزش‌های با ماهیت فرهنگی، اقتصادی و موقعیت ژئوپلیتیک در مقایسه با کشورهای دیگر، حکایت از آن دارد که ایران و کشورهای آسیای مرکزی می‌توانند یک سازمان منطقه‌ای کامل و با انسجام، در زمینه‌های اجتماعی، اقتصادی، سازمانی و در بستر عینی جغرافیایی (وابستگی‌های متقابل ژئوپلیتیکی)، تکوین هویت اجتماعی (گماین‌شافتی)، شکل در جامعه نوین (گزل‌شافتی) و کارکردهای منافع محور متقابل (اقتصاد شبکه‌ای) را صورت تحقق بخشند. با ارجاع به پرسش و فرضیه این پژوهش و یافته‌های تحقیق، ایران و آسیای مرکزی برخوردار از ارزش‌های جغرافیایی در هر سه سازه نظم منطقه‌ای هستند که در صورت آمیزش با فرصت‌های جهانی تقارن توسعه و همگرایی به ظرفیت‌ها و عوامل ژئوپلیتیک مثبت پیونددهنده، محور و هسته جاذب در ساختار ژئوپلیتیک منطقه‌ای را شکل خواهند بخشید؛ مشروط بر اینکه سیاست‌گذاری‌های ملی-منطقه‌ای این کشورها ناظر بر فرآیندهای پویای متقابل مؤلفه‌های سطح جهانی و منطقه‌ای باشد. بهره بردن متقابل از موقعیت گذرگاهی ایران مستلزم نگاه ساختاری به مقوله

تقارن توسعه و همگرایی و تحلیل سازوکار ارتقای آن در مقیاس منطقه‌ای است. در این ارتباط آنچه که به ارتقای ظرفیت‌های توسعه و همگرایی آسیای مرکزی-ایران به‌ویژه بر اساس ژئوپلیتیک دسترسی صورت واقعیت خواهد بخشید، ایجاد گره‌گاه منطقه‌ای است که نقطه اتکای قدرت این منطقه و گرانیگاه آن برای کشورهای ایران و آسیای مرکزی باشد. وجود گره‌گاه اصلی در منطقه و تشکل آن بر اساس نقش همه کشورهای عضو آن ضمن تسهیل فرآیند تکامل منطقه ارتقای گرانیگاه آن را فراهم خواهد ساخت. بر این اساس می‌توان ارتقای کنشگری مؤثر این کشورها با جانمایی در بافتار شبکه جهانی و در نتیجه نگاه مثبت آن‌ها به جایگاه درخور قابلیت‌های خود در توزیع رابطه‌ای قدرت را انتظار داشت. در فرآیند طبیعی-ارگانیک منطقه‌گرایی و ایجاد هسته جاذب منطقه‌ای که پیامد آن افزایش تراکم متنوع و ارزش تعاملات درونی در این خوشه شبکه‌ای از شبکه منطقه‌ای فاقد معیار خواهد بود، با انگیزه ارتباطات ترجیحی، اعضای دیگر شبکه‌ها یا حلقه‌های مناطق پیرامون را جذب خود خواهد کرد. در نیل به این فرآیند با محوریت پویای متقابل توسعه و همگرایی، اهداف و ترتیبات همکاری و اجماع این کشورها مستلزم در نظر گرفتن راهکارهای سیاست‌گذاری در مهم‌ترین مواردی است که ارائه و پیشنهاد می‌شود؛

- با ابتکارات خرد درون منطقه‌ای از جمله؛ ایجاد مؤسسات آموزشی مشترک با توجه به دنباله‌های فضایی اقوام، ایجاد نمایشگاه‌های دائمی مربوط به میراث ملموس و ناملموس مانند موزه‌های میراث روستایی و برگزاری آداب و رسوم و مناسبت‌ها در این مکان‌ها، برگزاری فستیوال‌های اقوام مانند برگزاری سالانه شعر ترکمنی در آرامگاه مختوم قلی‌خان، ایجاد اقامتگاه‌های بین‌راهی به‌عنوان بازارچه‌های کوچک به نمایندگی از کشورهای منطقه، اعطای بورس‌های تحصیلی، فراهم آوردن امکانات و تسهیلات اقامتی، می‌توان ارتقای تعاملات فرهنگی و اجتماعی منطقه‌ای را پیش‌روی داشت.

- با توجه به سرمایه‌گذاری‌های کلان مورد نیاز منطقه و تأمین آن از طریق ابتکارات منطقه‌ای، همسویی کشورهای منطقه در اتخاذ عملی سیاست خارجی متوازن برای استقبال از رقابت قدرت‌های سرمایه‌گذار ضروری است، تا مانع از سیطره ژئوپلیتیکی قدرتی خاص در نظم منطقه‌ای آسیای مرکزی-ایران شود؛

- بنا بر ماهیت جهانی فضای جریان‌ها که در چهارچوب نظم لیبرالی با رژیم‌های بین‌المللی و ثبات هژمونی در اقتصاد سیاسی بین‌الملل عمل می‌کنند، نیز قدرت‌های همکاری جوی نوظهور که نظم‌سازی منطقه‌ای خود را در بستر این نظم دنبال می‌کنند، نمی‌توان بدون انطباق مناسب با این الگوی نظم جهانی و تنها به واسطه منطقه‌گرایی و قدرت محوری (کشور یا چند کشور خاص)، به‌طور ساختاری در بافتار شبکه‌ای جهانی شدن معاصر جانمایی شد؛

- سرمایه‌گذاری در ایجاد و گسترش پیوندهای اقتصادی منطقه‌ای و تکمیل حلقه‌های منطقه‌ای ارزش‌افزوده، ضمن ارتقا از زنجیره تأمین به زنجیره ارزش جهانی در اتصال به اقتصاد شبکه‌ای، ارجحیت کریدورهای ترانزیتی-تجاری عبوری از کشورهای آسیای مرکزی-ایران به‌ویژه کریدور شمال-جنوب را در رقابت با کریدورهای رقیب افزایش می‌دهد، نیز اهمیت دسترسی آسیای مرکزی به کشورهای عربی خلیج فارس و اقیانوس هند اهمیتی مضاعف به این کریدور می‌دهد؛

- انعطاف ایران در مدیریت مشترک دو یا چندجانبه برخی بنادر یا سواحل با کشورهای آسیای مرکزی در تقویت انگاره هویت منطقه‌ای؛

- همکاری و مشارکت فزاینده کشورهای واقع آسیای مرکزی-ایران در ایجاد شهرهای منطقه‌ای که پایگاه ارتباطی شهر بنادر اقیانوسی را با ایجاد گره‌گاه منطقه‌ای و بارگذاری کارکردهای ترانزیتی و دسترسی، صنعتی، علمی-آموزشی، فرهنگی و گردشگری به‌عنوان گرانیگاه همگرایی و توسعه منطقه‌ای چندمنظوره ارتقاء بخشد؛

- توسعه حلقه‌های پیوند اقتصادی و ایجاد بازار مشترک منطقه‌ای در ایجاد خوشه‌های صنعتی و هم‌تکمیلی اقتصادی؛

- اجماع و همیاری کشورهای منطقه در ایجاد گره‌گاه‌های مکانی مختلف با توزیع مبتنی بر مزیت نسبی در هر کدام از کشورها در راستای انسجام و تقویت بافتار خوشه شبکه‌ای آسیای مرکزی-ایران. به‌عنوان مثال ایجاد مراکز دانشگاهی و صنایع هیدرولوژی و انرژی هیدروالکتریک در تاجیکستان و قرقیزستان؛

- تقویت دیپلماسی شبکه‌ای-عمومی در عرصه ورود کنشگران مردمی و نهادهای غیردولتی به‌ویژه با اتکا به ارزش‌های هویتی مشترک و نقش پارادیلما تیک مکان‌ها در این حوزه از قلمرو ایران فرهنگی به‌ویژه با فراهم آوردن زیرساخت‌ها، تسهیلات و انعطاف فرهنگی مناسب در گسترش رفت‌وآمدهای شهروندان با انگیزه‌های مختلف از جمله گردشگری-سیاحتی و مذهبی، گردشگری-تجاری؛

- توجه کشورهای منطقه به پایداری ارزش‌های جغرافیایی متنوع و نقش برتر آن‌ها در ایجاد ظرفیت‌های توسعه و همگرایی و فرآوری به واقعیت‌های ژئوپلیتیک مثبت پیونددهنده در ادغام منطقه‌ای؛

- ظرفیت‌سازی نهادی کشورها برای سرمایه‌پذیری در راستای توسعه ملی-منطقه‌ای و ارتقای رقابت‌پذیری جهانی؛

- توجه ویژه کشورهای این منطقه به منابع پیش داشت فرهنگی-تمدنی مشترک خود به‌مثابه قدرت نرم در تعاملات و انسجام شبکه ژئوکالچر منطقه‌ای ایران-آسیای مرکزی.

حامی مالی

این اثر حامی مالی نداشته است.

سهم نویسندگان در پژوهش

نویسندگان در تمام مراحل و بخش‌های انجام پژوهش سهم برابر داشتند.

تضاد منافع

نویسندگان اعلام می‌دارند که هیچ تضاد منافی در رابطه با نویسندگی و یا انتشار این مقاله ندارند.

تقدیر و تشکر

نویسندگان از همه کسانی که در انجام این پژوهش به ما یاری رساندند، تشکر و قدردانی می‌نمایند.

منابع

- آقایی، داوود و طاهری، ابراهیم. (۱۳۹۶). تبیین ژئواکونومیک نظم منطقه‌ای خاورمیانه و آسیای مرکزی در سیستم جهانی. *مطالعات اوراسیای مرکزی*، ۱۰(۲)، ۲۷۰-۲۵۵.
- احمدی، سید عباس؛ واثق، محمود؛ ذکی، یاشار؛ مختاری هشی، حسین و محمدی، محمدعلی. (۱۳۹۸). تبیین نقش آسیای جنوب غربی در آینده نظام اقتصاد جهانی. *پژوهش‌های جغرافیای انسانی*، ۵۱ (۴)، ۱۱۳۰-۱۱۱۱.
- افضلی، رسول؛ بدیعی ازندهای، مرجان؛ یزدان‌پناه درو، کیومرث و زمانی، عظیم. (۱۴۰۱). مکان و فضا: خوانشی انتقادی. *فصلنامه ژئوپلیتیک*، ۱۸ (۶۵)، ۱۱۴-۷۲.
- بدیعی ازندهای، مرجان؛ موسوی شهیدی، سیدمهدی و حبیبی، امیر. (۱۴۰۱). منطقه و سازمان‌دهی سیاسی فضای آن. *قلمروهای جغرافیایی قرن جدید*، ۲ (۱)، ۱۹-۱.
- بهبودی‌نژاد، قدرت‌الله. (۱۴۰۰). منطقه‌گرایی و همکاری منطقه‌ای در آسیای مرکزی. *فصلنامه روابط خارجی*، ۱۳ (۴۹)، ۷۷-۴۳.
- حاجی‌بوسفی، امیرمحمد؛ شریعت‌نیا، محسن؛ عزیزی، رضا. (۱۴۰۰). تأثیرهای ابتکار یک کمر بند و یک‌راه بر اقتصاد سیاسی غرب آسیا. *مطالعات اوراسیای مرکزی*، ۱۴ (۲)، ۷۴-۴۷.

- حافظ‌نیا، محمدرضا. (۱۳۹۶). *اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک*. چاپ پنجم. مشهد: انتشارات پاپلی.
- حیدری، غلامحسین. (۱۳۸۴). ژئوپلیتیک فرهنگی یا ژئوکالچر. *فصلنامه ژئوپلیتیک*، ۱ (۱)، ۹۳-۱۱۶.
- زارعی، بهادر. (۱۳۹۷). *مطالعات منطقه‌ای خلیج فارس*. چاپ دوم. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- زرقانی، سید هادی؛ احمدی، ابراهیم و حکیمی خرم، علی. (۱۳۹۹). اهمیت نقش و جایگاه دیپلماسی فرهنگی در بسط روابط ایران و ازبکستان. *فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام*، ۱۰ (۲)، ۳۱-۵۶.
- زهدی گهرپور، محمد؛ ذکی، یاشار؛ زرین کوب روزبه؛ زارعی، بهادر. (۱۳۹۷). تعامل مفهوم هویت با مفاهیم فضایی. *فصلنامه علمی-پژوهشی جغرافیا*، 8 (33)، 29-41.
- سرمست، حمیدرضا. (۱۳۹۸). *ارائه الگوی منطقه‌گرایی ایران و آسیای مرکزی*. رساله دکتری. دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی.
- سلیمی، حسین و سجادی، ماندانا. (۱۳۹۵). شکل‌گیری نظم شبکه‌ای در روابط بین‌الملل و نقش سرمایه اجتماعی در جست‌وجوی صلح پایدار. *پژوهشنامه علوم سیاسی*، ۱۱ (۳)، ۱۸۰-۱۴۹.
- شریعتی‌نیا، محسن. (۱۳۹۵). کمر بند اقتصادی جاده ابریشم: زنجیره ارزش چین محور. *فصلنامه روابط خارجی*، ۸ (۳)، ۸۵-۱۱۳.
- صادقی، محمد؛ ربیعی، حسین؛ قورچی، مرتضی و عبدی، عطاالله. (۱۳۹۹). تبیین نقش اقتصاد سرمایه‌داری و فضای جریان‌ها در ظهور و نقش‌آفرینی شهرهای جهانی. *فصلنامه ژئوپلیتیک*، ۱۶ (57)، ۱۱۰-۱۳۷.
- عباسی، ابراهیم. (۱۳۹۳). خاورمیانه شمالی: سازه‌ای جدید برای همکاری در شبکه منطقه‌ای خاورمیانه. *فصلنامه علمی پژوهشی سیاست جهانی*، ۳ (۱)، ۱۱۵-۹۵.
- عباسی‌پور نظام‌آباد، رضا. (۱۳۹۷). تأثیر تحولات ژئواکونومیک قرن بیست‌ویک بر مناسبات ایران و آسیای مرکزی با تأکید بر جمهوری قزاقستان، رساله دکتری. تهران، دانشگاه خوارزمی، دانشکده علوم جغرافیایی.
- عزیزی، رضا و حاجی‌یوسفی، محمد. (۱۳۹۹). ابتکار کمر بند و راه چین در غرب آسیا از دیدگاه نظریه‌های اقتصاد سیاسی بین‌الملل. *مطالعات اقتصاد سیاسی بین‌الملل*، ۳ (۲)، ۳۳۱-۳۵۵.
- فاطمی‌نژاد، سید احمد و هاشمی، محمدرضا. (۱۳۹۵). منطقه‌گرایی ایران و آسیای مرکزی در پرتو جهانی‌شدن: طرحی برای جامعه بین‌الملل منطقه‌ای. *فصلنامه مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی*، ۶ (۲۱)، ۱۲۳-۱۴۴.
- قاسمی، فرهاد. (۱۳۹۸). گامی به سوی نظریه نوین ژئوپلیتیک شبکه‌ای و بازتولید قدرت در سیاست بین‌الملل. *فصلنامه روابط خارجی*، ۱۱ (۴۳)، ۳۷-۶۶.
- قاسمی، فرهاد و لطفیان اکبرآبادی، زهرا. (۱۳۹۲). تأثیر شبکه متداخل استراتژیک ایران بر دیپلماسی منطقه‌ای جمهوری اسلامی. *پژوهش‌نامه ایرانی سیاست بین‌الملل*، ۱ (۲)، ۹۴-۱۲۵.
- قاسمی، فرهاد. (۱۳۹۱). بنیان‌های نظری موازنه قوی هوشمند در شبکه‌های فاقد معیار منطقه‌ای. *فصلنامه ژئوپلیتیک*، ۸ (۲۵)، ۲۱۳-۱۷۲.
- قاسمی، حاکم. (۱۳۸۸). تأثیر نظام بین‌المللی بر واگرایی ملت‌ها در حوزه ایران فرهنگی. *فصلنامه مطالعات ملی*، 10 (۳۹)، ۵۶-۲۵.
- قورچی، مرتضی. (۱۳۹۱). تبیین شکل‌گیری شهرهای جهانی با تأکید بر پیشنهاد راهبرد جهان شهر شدن تهران، رساله دکتری. تهران دانشگاه تربیت مدرس.
- کاستلز، مانوئل. (۱۳۸۵). *عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ*، ج ۱: (ظهور جامعه شبکه‌ای). ترجمه احد علیقلیان؛ افشین خاکباز. ویراستار علی پایا. چاپ پنجم. تهران: طرح نو.
- کریمی‌پور، یدالله؛ ربیعی، حسین و یعقوبی، سیدمحمد. (۱۳۹۸). بررسی زمینه‌های همگرایی و اگرایی ایران و عربستان در چارچوب جغرافیای صلح. *نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی*، ۱۱ (۴)، ۳۰۷-۳۲۴.

- کولایی، الهه و سمیه، زنگنه. (۱۴۰۱). نقش کشورهای آسیای مرکزی در طرح اوراسیای بزرگ با توجه به نقش روسیه و چین. فصلنامه علمی مطالعات روابط بین‌الملل، ۱۵ (۲)، ۲۱۷-۱۹۷.
- کنعانی، ناصر. (۱۳۸۲). چشم‌اندازی بر ابعاد مختلف بحران آب در آسیای مرکزی. فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، ۱۲ (۴۳)، ۳۳۶-۳۲۷.
- مختاری هشی، حسین و عبدی، عطاالله. (۱۳۹۸). توجه به هیدروپلیتیک در تنظیم روابط ایران و آسیای مرکزی. فصلنامه مطالعات آسیای جنوب غربی، ۲ (۶)، ۹۳-۱۱۶.
- نقدی، فرزانه. (۱۳۹۸). تدوین راهبرد سیاست‌گذاری پویا در تعاملات بین‌المللی برای تحقق توسعه اقتصادی ایران. تهران، دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.
- واثق، محمود؛ صفوی، سید یحیی و حسینی، سید سلمان. (۱۳۹۴). رهیافت هم‌تکمیلی، مبانی و کارکردهای آن با تأکید بر منطقه جنوب شرق ایران. فصلنامه ژئوپلیتیک، ۱۲ (۴۱)، ۵۹-۲۴.
- ولیعلی‌زاده، علی. (۱۳۹۹). تبیین نقش‌آفرینی جغرافیای فرهنگی در خلق هویت ژئوپلیتیکی (مطالعه موردی: آذربایجان ایران). فصلنامه ژئوپلیتیک، ۱۶ (۱)، ۷۵-۱۰۹.
- یزدان‌پناه درو، کیومرث. (۱۳۹۳). جغرافیا-اقتصاد و جهانی‌شدن و الگوهای تأثیرگذار. تهران. مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.
- ویسی، هادی. (۱۳۹۸). بررسی نگرش‌های فضایی و تبیین پارادایم شبکه‌ای: از موزائیک فضایی تا شبکه شهرهای جهانی. فصلنامه آمایش جغرافیایی فضا، ۹ (۳۲)، ۱۳۷-۱۴۸.
- منابع وبسایت خبری
- کارگروه مؤسسه مطالعات راهبردی شرق. (۱۴۰۲). ازبکستان و قزاقستان؛ از رقابت برای رهبری آسیای مرکزی تا همکاری برای همگرایی منطقه‌ای. پایگاه مؤسسه راهبردی مطالعات شرق. <https://www.iess.ir/fa/analysis/3429>
- کارگروه مؤسسه مطالعات راهبردی شرق. (۱۴۰۳). تأثیر جریان گردشگری بر تقویت روابط ایران و آسیای مرکزی. پایگاه مؤسسه راهبردی مطالعات شرق. <https://www.iess.ir/fa/analysis/3767>
- پایگاه معاونت اقتصادی وزارت امور خارجه. (۱۴۰۲). پنج روند تجاری در اتصال میان کشورهای آسیای مرکزی. <https://economic.mfa.ir/portal/EcFormViewNew/150/ForeignBusiness>
- پایگاه معاونت اقتصادی وزارت امور خارجه. (۱۴۰۳). <https://economic.mfa.ir/portal/EcFormViewNew/150/ForeignBusiness>
- پایگاه روزنامه ایران. (۱۴۰۲). تکمیل کریدور شمال-جنوب در ۴ سال. <https://irannewspaper.ir/8343/10>
- پایگاه روزنامه ایران. (۱۴۰۳). فرصت ایران برای نقش‌آفرینی در کریدورهای ترانزیتی. <https://irannewspaper.ir/8452/9>
- رجبی‌نژاد، مهسا. (۱۴۰۲). مروری بر تجارت ایران و آسیای مرکزی. پایگاه معاونت بررسی‌های اقتصادی اتاق بازرگانی تهران. <https://economy.tccim.ir/fulldoc?nid=2028&title=آسیای مرکزی>

References

- Abbasi, E. (2014). The North Middle East: A new structure for cooperation in the regional network of the Middle East. *World Politics*, 3(1), 115-159.
- Abbasi Pour Nezam Abad, R. (2018). *The effect of twenty-first century geoeconomic developments on the relations between Iran and Central Asia (With an emphasis on the Republic of Kazakhstan)* [Doctoral dissertation, Kharazmi University]. Faculty of Geographic Sciences.
- Afzali, R., Badiie Azandehie, M., Yazdanpanah Dero, D., & Zamani, A. (2022). *Space and place: Critical reading*.
- Aghaei, & Taheri, I. (2017). Geo-economics explanation of the Middle East and Central Asian regional order in the global system. *Central Eurasia Studies*, 10(2), 255-270.

- Ahmadi, S. A., Vasegh, M., Zaki, Y., Mokhtari Hashi, H., & Ali Mohammadi, M. (2020). Explanation of the role of Southwest Asia in the future of the world economic system. *Human Geography Research Quarterly*, 51(4), 1111-1130.
- Azizi, R., & Haji Yousefi, M. (2020). China's Belt and Road Initiative in Western Asia from the perspective of international political economy theories. *International Political Economy Studies*, 3(2), 331-355.
- Badi Azandahi, M., Mousavi Shahidi, S. M., & Habibi, A. (2022). The region and the political organization of its space. *New Century Geographical Realms*, 2(1), 1-19.
- Behboudi Nejad, Gh. (2021). Regionalism and regional collaboration in Central Asia. *Foreign Relations Quarterly*, 13(49), 43-77.
- Castells, M. (2006). *Information age: Economy, society and culture, Volume 1: Emergence of network society*.
- Cornell, S. E., & Starr, S. F. (2018). Regional cooperation in Central Asia: Relevance of world models. *Central Asia-Caucasus Analyst*. <https://www.silkroadstudies.org/resources/1811CA-Regional.pdf>
- Emilie, M., & Hafner-Burton, M. K. (2009). Network analysis for international relations. *International Organization*, 63(3), 559-592.
- Fatemejad, S. A., & Hashemi, M. (2017). Iran-Central Asia regionalism in the shadow of globalization: An outline for regional international society. *Strategic Studies of Public Policy*, 6(21), 123-144.
- Gasemi, F. (2020). A step towards a new theoretical model of network geopolitics and reproduction of power in international politics. *Foreign Relations*, 11(43), 37-66.
- Ghasemi, F. (2012). A step toward providing a new theory of regional balance of power. *Geopolitics Quarterly*, 8(25), 172-213.
- Ghasemi, H. (2009). The impacts of the international system on the disintegration among the nations in cultural Iran. *National Studies Journal*, 10(39), 25-56.
- Ghourchi, M. (n.d.). *Explanation of world cities formation: Strategies for evolution of Tehran to a world city* [Doctoral dissertation, Tarbiat Modares University]. Department of Geography, Faculty of Humanities.
- Hafeznia, M. (2017). *Principles and concepts of geopolitics* (5th ed.). Papoli Publications.
- Haji Yousefi, A. M., Shariatnia, M., & Azizi, R. (2022). Impacts of the Belt and Road Initiative on the political economy of West Asia. *Central Eurasia Studies*, 14(2), 47-74.
- Heydari, Gh. (2005). Cultural geopolitics or geoculture. *Geopolitics Quarterly*, 1(1), 93-116.
- Karimipour, Y., Rabiei, H., & Yaqoubi, S. M. (2019). Examining the areas of convergence and divergence between Iran and Saudi Arabia in the framework of the geography of peace. *New Perspectives in Human Geography*, 11(4), 307-324.
- Khanna, P. (2016). *Connectography: Mapping the future of global civilization*. Random House.
- Koolaee, E., & Zanganeh, S. (2022). The role of Central Asian countries in the Greater Eurasia project, given the role of Russia and China. *Studies of International Relations*, 15(2), 197-217.
- Larson, G. S., & Pearson, A. R. (2012). Placing identity: Place as a discursive resource for occupational identity work among high-tech entrepreneurs. *Management Communication Quarterly*, 26(2), 241-266. <https://doi.org/10.1177/0893318911435319>
- Mokhtari Hashi, H., & Abdi, A. (2019). Attention to hydropolitics in the regulation of relations between Iran and Central Asia. *Quarterly Journal of Southwest Asian Studies*, 2(6), 93-116.
- Naghdi, F. (2019). *Developing a dynamic political strategy for I.R.I's international interactions for economic development* [Doctoral dissertation, University of Tehran]. Faculty of Humanities, Department of International Relations.
- Rakhimov, M. A. (2018). Complex regionalism in Central Asia: Local, regional, and global factors. *Cambridge Journal of Eurasian Studies*, 2, J6Y3O7.
- Sadeghi, M., Rabiee, H., Ghorchi, M., & Abdi, A. (2020). Explaining the role of capitalist economics and space of flow in the emergence and role-playing of global cities. *Geopolitics Quarterly*, 16(57), 110-137.

- Salimi, H., & Sajadi, M. (2016). Formation of network order in international relations and role of social capital in search of sustainable peace. *Research Letter of Political Science*, 11(3), 149-180.
- Sarmast, H. (2019). *Presenting a model of regionalism in Iran and Central Asia* [Doctoral dissertation, Islamic Azad University, Central Tehran Branch].
- Shariatnia, M. (2016). Silk Road Economic Belt: The China-centered chain of value. *Foreign Relations Quarterly*, 8(3), 85-113.
- Valigholizadeh, A. (2020). Explaining the role of cultural geography in the formation of geopolitical identity: A case study of Iranian Azerbaijan. *Geopolitics Quarterly*, 16(57), 75-109.
- Vasegh, M., Safavi, S. Y., & Hosseini, S. S. (2016). Complementary approach: Fundamentals and functions; with emphasis on South East of Iran. *Geopolitics Quarterly*, 12(41), 24-59.
- Vassort-Rousset, B. (2014). *Building sustainable couples in international relations: A strategy towards peaceful cooperation*. Palgrave Macmillan.
- Veicy, H. (2019). The study of spatial approaches and explanation of network paradigm (From spatial mosaic to world cities network). *Geographical Planning of Space*, 9(32), 137-148.
- World Bank. (n.d.). *Kazakhstan*. <https://data.worldbank.org/country/kazakhstan?view=chart>
- YazdanPanahe Dero, K. (2014). *Geography-economy and globalization and influence patterns*. University of Tehran Press.
- Zarei, B. (2018). *Regional studies: Persian Gulf* (2nd ed.). Tehran University Press.
- Zarghani, S. H. (2020). The importance of the role and position of cultural diplomacy in the development of relations between Iran and Uzbekistan. *Islamic World Political Research Quarterly*, 10(2), 31-56.
- Zohdi Ghoharpour, M., Zaki, Y., Zarrin Koub, R., & Zarei, B. (2018). Identity interaction with spatial concepts. *Quarterly of Geography Regional & Planning*, 8(33), 21-49.